

Станиша Тутњевић

Динамика
српског књижевног
простора

ОСВЈЕЂЉЕЊА

ГЛАС СРПСКИ

СЕПАРАТ

ПРОСТОР СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У ВИЂЕЊУ ВЛАДИМИРА ЂОРОВИЋА

I

1.

Владимир Ђоровић био је један од оних који су у оквиру разуђене, идеално замишљене књижевне заједнице која се појављивала под ознакама јужнословенске, југословенске, српско-хрватске, српске или хрватске атрибуције, приљежно радио на духовном и књижевном јединству као претходници државног и политичког уједињења свих националних и етничких заједница на Словенском југу.

То схватање, најчешће исказивано појмовима наша, односно српско-хрватска књижевност, сам Ђоровић је, и прије и послије Првог свјетског рата, упорно покушавао да изведе досљедно и до краја, иако ни у једном тренутку није доводио у питање самосталну егзистенцију садржаја покрivenог и једним и другим дијелом ове сложенице. При томе је, у интересу заједничке књижевне идеје и независног научног суда, у свим приликама инсистирао на идеалним омјерима и односима тих целина, супротстављајући се супремацији једне над другом, а посебно представљајући једне под именом друге. Још 1906. године, он је као још сасвим млад научник, поводом једне књиге за школску употребу Јована Грчића изрекао и овакву примједбу: "Погрјешка је г. Јована Грчића и то, што је метнуо Мажураница, Враза и Тринскога и т.д. у српске писце. Лијепо је и њих представити српским ученицима,

али их не треба трпати међу Србе; он је морао свакако да их издвоји под насловом 'хрватски књижевници'. Овако је то један шовинизам, који је за сваку осуду. У осталом, то није само погрјешка г. Јована Грчића, она је честа и у нашим и у хрватским уџбеницима"¹.

Ђоровић се првенствено бавио српском књижевношћу, усменом и писаном, старијом и новијом, а практио је и хрватска књижевна збивања² и дао значајан допринос проучавању муслиманске литерарне традиције, док је посебну пажњу посвећивао ситуацијама у којима се књижевни рад на Словенском југу представља скупно и на једном мјесту. У вези с тим писао је чланке, приказе и осврте на знатан број књига, историја и пре-гледа књижевности, компендија и сл. у којима се под различитим именима представљају књижевности писане на српскохрватском језику. У већини случајева то су дosta критични, често и по сваку цијену, чланци у којима

¹ "Штиво за историју српске књижевности, прикупљао Јован Грчић", *Пријеглед Мале библиотеке*, 5/1906, 2, 103; од 1. 06.

² Као бечки студент и касније научни радник у Земаљском музеју у Сарајеву, те један од уредника *Књижевног југа* у Загребу, Ђоровић је био у прилици да изблизи прати хрватска књижевна збивања, а повремено да о њима пише, бирајући претежно теме, књиге и писце погодне за афирмацију националног и књижевног јединства. Сав усхићен он у чланку "Хрвати према балканском рату", објављеном на насловној страни *Босанске виле* 1913. године (бр. 6), поздравља књиге тројице хрватских аутора пројекте осјећањем тријумфа због српских побједа у балканским ратовима. Иако је свјестан да су све оне умногоме производ дневног утица и потребе (ради се о новом, четвртом пјевању Војновићеве *Мајке Југовића*, те збиркама поезије А. Тресића Павићића и Јакова Царића), он их прихвата као велики добитак, који наговјештава боље дане и у књижевном и у националном погледу. Посебно треба истаћи његове радове о Крањевићу у којима на основу анализе онога шта је пјесник читao и подвлачио и претпоставки шта је још могао читати доказује његову брижност за сопствени језик и утврђује обим и природу његовог интереса за руску књижевност. Осим што је писао и о неким другим појединачним књигама и писцима, у *Књижевном југу* је извјештавао и о преводима српских писаца у Хрватској, а посебно је нужно осврнути се на његове чланке о загребачком позоришном животу.

се, понекад и малициозно, и не баш увијек бираним ријечима, инсистира прије свега на тачности чињеница и података, али се будним оком мотри и на међусобни однос поједињих националних књижевних традиција, посебно на начин представљања српске књижевности и писмености. У вези с тим забиљежена је и једна његова доста оштра полемика са Матијом Мурком поводом његове књиге *Историја старијих јужнословенских књижевности*, објављене на њемачком језику 1908. године у Лајпцигу³. Ђоровић је ту књигу приказо у *Српском књижевном гласнику*, уз напомену да се већ "много година осјећа потреба за једном добром, тачном, књижевно написаном историјом југословенских књижевности, а српске и хрватске на посе"⁴, али да ово Мурково дјело, нажалост, "не значи много за науку, а тешко да ће и широј публици бити од праве користи"⁵. На молбу свог професора Ватрослава Јагића он је тај приказ у нешто измијењеној и ублаженој верзији штампао и у његовом *Архиву за словенску филологију* (*Archiv für slavishe Philologie*), али Мурко није био задовољан ни тако умјереном критиком младог слависте, па му је, на истом мјесту, одговорио "једним ниским памфлетом", на који је опет

³ Geschichte der älteren südslavischen Literaturen, von Dr. M. Murko, Leipzig, 1908. Сам Ђоровић синтагму "südslavischen Literaturen" преводи у синтагму "југословенских књижевности", али с обзиром да је Мурко, за разлику од оних који су обраћивали само српску и хрватску књижевност, био "први, који је обухватио све четири југословенске књижевности" (очито се мисли још и на словеначку и бугарску), те с обзиром да појам "југословенске" (књижевности) послије Првог свјестког рата више није укључивао бугарску ("умјесто" ње, послије Другог свјетског рата јавља се македонска књижевност), - данас би, у наслову Муркове књиге, прихватљивије било употребити синтагму *јужнословенске књижевности*, тим прије што се ту ради о старој књижевности, одређеној заједничким особинама код свих Јужних Словена.

⁴ "Geschichte der älteren südslavischen Literaturen, von Dr. M Murko", *Српски књижевни гласник*, 1909, књ. XXII, 1, 50.

⁵ Исто, стр. 57.

Ђоровић, ношен убеђењем да "сваку ствар треба означити њеним именом и сваку појаву обиљежити тачним бојама"⁶, реаговао у опширном чланку под насловом "Посланица г. Матије Мурке". Ако се изузму Ђоровићеве примједбе фактографске природе, изгледа да је стварни спор настао око неких Муркових неадекватних, па и ма-лициозних тумачења српске литературне традиције и науке о књижевности. Такве су, на пример, Муркове опаске о негативном односу неких Срба према Западу, о ис-трази потурица у Црној Гори и сеоби Турака из Србије, о наводној религиозно-социјалној искључивости Срба у односу према другима, о словенском језику и православној цркви као заштитном зиду "устајалости и назадка", о "националним границама у Мађедонији", и сл. Осим ове Ђоровић је, доста критично, па чак и грубо, писао и о неким другим књигама ове врсте као што су *Повјест хrvatske književnosti za učiteljske pripravnike* Антуна Пехана (1911)⁷, *Istoriја срpske i hrvaratske književnosti* словенско-народнога језика (1910) и *Istoriја срpske i hrvaratske književnosti usmenoga postanja* (1912) Андре Гавriloviћа⁸, и сл. С више уважавања писао је Ђоровић о књигама и радовима оваквог карак-тера чији су аутори били угледни научни радници, али никад и ни у једном случају без критичких опаски и прим-једаба. У вези с тим могу се поменути његови чланци о

⁶ "Посланица Г. Матије Мурке", *Преглед*, 1/1911, 7-8, 702; од 15.01.

⁷ У овом случају каже да је то издање "једне у сваком погледу неври-једне књиге, једне од оних које у опште нијесу никад требале ни да изађу" ("Повјест хrvatske književnosti za učiteljske pripravnike" саставио Антон Пехан", *Српски književni glasnik*, 1911, XXVI, 10, 223; од 16. ма-ја).

⁸ "Лишен интелигенције потребне за прави научни рад, без икакве солидности, Г. Андре Гавriloviћ је одавно постао једна сувишна личност у нашој науци" ("Андре Гавriloviћ, *Istoriја срpske i hrvaratske književnosti usmenoga postanja*", *Српски književni glasnik*, 1912, XXIX, 7, 537; од 1. октобра 1912).

Прегледу српске књижевности Павла Поповића (1910), или о раду Српско-хрватска књижевност Герхарда Геземана, објављеном у једном зборнику, на њемачком језику, 1930. у Потсдаму, за чијег аутора Ђоровић каже да "је тако лепо и дубоко ушао у наше ствари и који тако добро зна да им ухвати битно и нагласи оно што их истиче"⁹.

Своје књижевно-културне погледе Ђоровић је најпотпуније изразио у *Књижевном југу* од 1918. до 1920. године, где је био и један од уредника, а коначно резимирао у књизи *Покрети и дела* (1920), у којој су најбитнији чланци управо они пренесени из тог часописа, часописа који је, као што је познато, и покренут с циљем да идеологију југословенства шири и на књижевном плану. Након што се у Радуловићевом *Прегледу* (1910) већ огледао у језичким питањима¹⁰, Ђоровић у *Књижевном југу* 1918. године објављује кључни текст "За књижевно јединство. Питање наречја и писма" у коме разматра и убједљивим аргументима заступа идеју о заједничком прихватању латинице и источног, екавског наречја коју је, као што се зна, темељније већ био разра-

⁹ "D-r Gerhard Gesemann: Die serbo-kroatische Literatur", *Српски књижевни гласник* н.с., 1931, XXXII, 1, 63; од 1. јануара.

¹⁰ У чланку "О груписању српских дијалеката" даје неутралан преглед једне полемике између А. Белића и М. Решетара, док у тексту "Наш званични језик" говори о раширењу појави да се "наш лијепи језик мрцвари, квари у унакарађује са оног мјеста одакле би требало да има највише заштите и помоћи, са званичних и јавних трибина, у званичном стилу новина, закона, објава и наредаба". Критикујући праксу однорођавања језика која се усталала од доласка нове аустријске власти, Ђоровић посебно скреће пажњу на рогобатно стварање нових ријечи дословним преношењем кованица из њемачког језика: "Где им се није нашла ријеч, која би одговарала даном појму, они су без оклијевања, по начину загребачком, ковали нове ријечи, немогуће и јединствене са своје неспретности и неизразитости" (1/1910, 3, 154; од 1. јуна).

Овдје би требало поменути и три књиге из ове области на њемачком језику: Serbokroatisch - deutsches Gesprächsbuch, Berlin und Leipzig 1913; Serbokroatische Grammatik, Berlin und Leipzig 1913); Serbokroatisches Lesebuch mit Glossar, Berlin und Leipzig 1913.

дио Скерлић. На том мјесту Ђоровић исцрпно даје пре-
глед резултата Скерлићеве анкете, са свим аргументи-
ма које су поједини учесници, писци из Србије, БиХ и
Хрватске, давали у прилог те идеје или против ње. И он
сам се опредјељује за екавицу, али сматра како још ни-
је реално да се одступи од ћирилице, која је у нашој
вишевјековној борби и сама трпила и патила и тако
постала графички симбол наше борбе за самоодржањем
и наше свести и истрајности"¹¹. Ђоровић је, међутим,
увиђао да идеално схватање књижевног јединства у ре-
алности ипак нема довољно чврсто упориште. У раду
"Петар Прерадовић према Србима" објављеном у
Књижевном југу исте године, он успјешно разјашњава
суштинска питања у вези са идеологијом књижевног ју-
гословенства. Ма "колико то било непријатно за иде-
ологију нашег времена", каже он ту, морамо се помирити
са чињеницом "да су у нас постојале две посебне
књижевности, српска и хрватска, а никако српско-хрватска
како се у филолошкој теорији узима, и то све посебне
књижевности у много чему потпуно независне и са врло
много својих нарочитих особености. Јединство јези-
ка није исто што и јединство књижевности. Језик је елеменат спонтаног стварања, а књижевност продукт
духовне еволуције"¹². Идући даље тим трагом он налази
да је језик апсолутна, а књижевност релативна форма-
ција нације, односно да је језик органска, а књижевност
"само" социјална појава. У вези с тим су и теорије де-
ветнаестог, националистичког вијека којима "народ ни-

¹¹ Покрети и дела, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1920, стр. 83. Поводом овог члanka и члanka о истим питањима Ивана Крнића, у *Хрватској њиви*, јавиле су се реакције неких јавних и културних радника, на које је Ђоровић одговара, уз напомену да оне "у највише случајева садржавају више неспоразума, него принципијелног неслагања" ("За књижевно јединство", *Хрватска њива* 2/1918, 12, 208).

¹² Покрети и дела, стр. 103.

је ни антрополошки, ни етнографски, ни језички појам, него њега сачињавају људи истих дубљих осећања¹³, односно људи "апсолутно свесни своје заједнице". У складу с тим у "XIX веку Хрвати се афирирају као Хрвати, а Срби као Срби и говорили ми шта хоћемо необориво стоји, да су се они афирирали као посебне јединице и да су као такве хтели и да се схвате"¹⁴. Тиме се објашњава и преобразај Петра Прерадовића који је, иако рођењем Србин, временом примио националну свијест заједнице у којој је живио и тако заузeo значајно мјесто не само у хрватској књижевности него и у хрватском политичком животу.

Иако је идеју књижевног југословенства заступао с великим ентузијазмом, Ђоровић се и сам стално преиспитивао и провјеравао своја идеалистичка књижевно-културна схватања. То потврђује и један његов необичан поступак: прештампавајући чланак "За књижевно јединство" из *Књижевног југа* у књизи *Покрета и дела* он му је, на крају додао и писма свога професора Ватрослава Јагића као неку врсту сопствене научне савјести, односно научне критике својих схватања на лицу мјеста¹⁵, писма у којима Јагић, који је и сам био ватренi присталица српскохрватског јединства¹⁶, подржава ватренi идеализам свога бившег ученика, али му, узимајући у обзир

¹³ Исто, стр. 106.

¹⁴ Исто, стр. 107.

¹⁵ Ђоровић је веома цијенио Јагића и био му захвалан за допринос који је дао његовом научном развоју. То потврђује и један чланак, на уводном мјесту *Књижевног југа* 1918. године, када је "Јагићев рад углавном завршен" и када он "само пише успомене из свог богатог живота". Ту он Јагића назива највећим научником "нашег племена у XX веку" ("Ватрослав Јагић", *Књижевни југ*, 1918, II, 3, 76; од 1. августа). Касније је у три наставка у *Српском књижевном гласнику* објавио проширеni обиман рад о Јагићу (1923, X/1, 29-40; 2, 113-123; 3, 212-222), а сажето и у *Браству* (18/1924, 214-219).

¹⁶ "Ви сте, надам се, увјерени о томе, да сам ја свагда, већ од ране младости (н. пр. у *Књижевнику*) заступао идеју нашег српско-хрватског јединства у језику и литератури; чак и онда, када се сва јавност оборила на

управо његове чланке о књижевном јединству и Прерадовићу, препоручује више опреза и скепсе.

Посебно треба скренути пажњу на Ђоровићева разматрања односа нације и вјере, саопштена у чланку "Вера и раса", објављеном (први пут) на уводном мјесту ове књиге. То је заправо његово приступно предавање одржано у децембру 1919. године, након што је био примљен за професора националне историје на Београдском универзитету, у коме иступа са тезом да је у модерном времену за државну идеологију више небитан вјерски принцип који се повлачи и уступа мјесто принципу национализма: "Нација се осетила као нација, створила своју изразиту и свесну идеологију и тражи нове начине и за свој расни и за свој морално-социјални развитак"¹⁷. То је у једном тренутку, пред стварање заједничке југословенске државе у којој се очекивало активније и плодотворније остварење идеје о националном стапању и стварању јединственог југословенског народа, на идејном, теоријском плану и могло да функционише, али је пракса не само ускоро послије тога, него и до данашњег дана, показала колико вјера трајно учествује у подржавању националне идеје, те да процеси на Словенском јтугу у ствари не иду у смјеру денационализације него супротно, у правцу стварања нових нација, као што су муслиманска и македонска. Ту идејну формулу Ђоровић је дефинисао у чланку "Преглед савремене српске књижевности", објављеном у Великом календару Књижевног југа 1919, а пренесеном у Алманаху Књижевног југа 1920. године. Објашњавајући зашто се на том мјесту одвојено

мене, као да стварам неки босански сепаратизам, рекао сам јавно, иако се то радо прећутало, да се у Босни говори и пише оним истим језиком, ма како га тко звао, који је у Биограду српски, у Загребу хрватски", стр. 95-96.

¹⁷ "Вера и раса", стр. 49.

представљају српска, хрватска и словеначка књижевност, он каже: "Не можемо писати о једној југославенској књижевности, кад ње као такве још нема и кад она истом треба да се створи. Ми са својом новом идеологијом тек смо народ који настаје, исто као и у књижевности тек народ, који настоји да дође до заједничког и јединственог израза. А све дотле, док се не афијеримо као свестан југославенски народ, све дотле не може бити ни јединствене југославенске књижевности"¹⁸.

2.

Након неких парцијалних прегледа књижевног стваралаштва у БиХ, посебно оних који се тичу ужे фрањевачке или углавном само хрватске културне и књижевне традиције (Фра Грга Мартић¹⁹, Иван Фрањо Јукић²⁰, Мијо Батинић²¹, Мирко Шестић²²) појавила су се три "државна" прегледа које су правили званичници нове аустријске управе у Босни који су узимали у обзир и српску, а на неки начин и муслиманску литерарну традицију. Први је "у жељи да словеначку културну јавност обавијести о културној прошлости Монархији новоприпојене покрајине"²³ написао и објавио у Марибору 1884. године

¹⁸ "Преглед савремене српске књижевности", Алманах Књижевног југа, Загреб, 1920, стр. 24.

¹⁹ "Босанска и херцеговачка књижевност од Љубомира Мартића Херцеговца", Сербски народни лист, 1844, IX, 12, 90-93; 13, 97-102.

²⁰ "Књижевност босанска", Босански пријатељ, 1850, свезак I, стр. 25-32; 1851, свезак II, стр. 83-90.

²¹ Дјеловање фрањеваца у Босни и Херцеговини за првих шест вијекова њихова боравка", свезак I-III, Загреб 1881-1887.

²² "Кратак осврт на старију хрватску књижевност у Босни и Херцеговини", Нови пријатељ Босне, 1888, I, стр. IX-XXI.

²³ Дејан Ђуричковић, "Хамдија Крешевљаковић као књижевни историчар", Годишњак, 1978, књ. VII, стр. 234, Институт за књижевност и језик у Сарајеву. Одјељење за књижевност, Сарајево 1978.

дине словеначки патер Михаел Напотник под насловом *Kratek pregled bosanskega slovstva*. Ту "набрзину напирану гомилу података зачињених проаустријским расположењем"²⁴, коју Ђоровић третира као "биографско-библиографски рад"²⁵, слиједи Јохан фон Ашбот који у књизи *Босна и Херцеговина. Слике са путовања*²⁶, објављеној на њемачком језику у Бечу 1888. године, има посебно поглавље под насловом "Покрети и народно пјесништво"²⁷ у коме се бави књижевним стваралаштвом у Босни у Херцеговини. На исти начин у књизи *Босна и Херцеговина*, објављеној у оквиру вишетомне луксузне едиције *Аустроугарска Монархија у ријечи и слици*, срећемо поглавље под насловом "Књижевност"²⁸ Косте Хермана, које по Ђоровићевом свједочењу изгледа није писао сам, а у коме се, такођер на њемачком језику, даје преглед књижевности на овим просторима. Три године раније објавио је Ђуро Шурмин *Повјест књижевности хрватске и српске* (1898) у којој се поглавље "Књижевни рад у Босни" налази у дијелу у коме се обрађује хрватска књижевност, и ту се српски и муслимански књижевни напори и не спомињу (дотадашња скромна српска традиција у Босни у редуцираном облику приказује се у оквиру српске књижевности, док је књижевно стваралаштво Муслимана сасвим непознато). На том

²⁴ Исто, стр. 235.

²⁵ "Др. Драгутин Прохаска: Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Hercegovina. Von den Anfängen im XI bis zur nationalen Wiedergeburt im XIX Jahrhundert", *Српски књижевни гласник*, 1911, XXVI, 3, 790; од 1. фебруара.

²⁶ Johan von Asbôth: *Bosnien und Herzegowina. Reisebilder und Studien*, Wien 1888.

²⁷ "Bewegungen und Volksdichtung", стр. 462-480.

²⁸ "Literatur". *Bosnien und Herzegowina. Die österreichisch-ungarische Monarchie*, Wien 1901, стр. 391-412.

мјесту средњовјековна босанска књижевна традиција, посебно bogумилска, третира се као хрватска, а у оквиру тога поглавља даје се још и преглед књижевног стваралаштва фрањеваца у Босни и Херцеговини, тако да се ни поводом Шурминове књиге још не може говорити о прегледу свих књижевних традиција у Босни на једном мјесту. Поменуте карактеристике ове књиге очито су разлог Ђоровићеве опаске да она "заостаје иза прегледа Косте Хермана (управо Т. Алауповића)"²⁹. При томе успутни податак у заградама упућује да је Алауповић или стварни аутор или бар коаутор поменутог рада, о чему је Ђоровић, као живи учесник могао имати поуздана сазнања. Први индивидуални, ауторски преглед књижевности у Босни и Херцеговини на *нашем језику* могао би, према томе, бити један Ђоровићев, како он сам каже "фельтонистички 'Поглед на књижевност у Босни и Херцеговини'"³⁰, у *Вечерњем сарајевском листу*, крајем децембра 1909. године. Како до тога листа данас, нажалост, изгледа није могуће доћи³¹, преостаје претпоставка да је основне податке и ставове из тога чланка аутор користио двије године касније, у приказу већ поменуте књиге Драгутина Прохаске *Хрватско - српска књижевност у Босни и Херцеговини. Од почетака у XI до националног*

²⁹ "Др. Драгутин Прохаска: Das kroatisch-serbische Schrifttum...", стр. 790.

³⁰ "Један фельтонистички 'Поглед на књижевност у Босни и Херцеговини' дао сам и сам у 'Вечерњем Сарајевском Листу' (17/30 децембра 1909)". ("Др. Драгутин Прохаска: Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Hercegovina. Von den Anfängen im XI bis zur nationalen Wiedergeburt im XIX Jahrhundert", *Српски књижевни гласник*, 1911, XXVI, 3, 790; од 1. фебруара).

³¹ Видјети напомене Боривоја Маринковића у књизи Владимира Ђоровића, *Scripta minora. Необјављени рукописи*, Ваљевска штампарија - Издавачко предузеће Ценекс, Ваљево, 1998, стр. 416-417.

препорода у XIX вијеку, објављене 1911. године у Загребу³².

Књига је изазвала посебну пажњу славистичке научне јавности, као прва синтеза те врсте уопште, а Ђоровићева преокупација тим дјелом вишеструко је била мотивисана³³. Нешто због тога што је српска књижевна традиција у Босни до краја 19. вијека била заиста скромна, а муслиманска, посебно она на нашем језику и арапском писму, практично непозната, у првом плану била је хрватска књижњвна традиција коју су одржавали фрањевци. И због тога, али и због повољнијег положаја Хрвата у Босни у вријеме аустроугарске владавине, у уџбеницима, читанкама и прегледима књижевности, укључујући и оне "државне", у првом плану била је хрватска књижевност³⁴. Прохаскина књига била је изузетак већ и тиме што је у њеном наслову хрватска и српска књижевна атрибуција дата у виду сложенице "хрватско-српска", што је очито утицај југословенске књижевне идеје за коју се горљиво залагао и Ђоровић. Треба имати на уму да је Ђоровић тада практично био једини слависта из БиХ са научним угледом (као један од ријетких са академским звањем доктора наука, у Земаљском музеју "покривао" је управо област славистике) који је био компетентан да оцјени и сијуира смисао, значај и дomete te књиге. Уз све речено, подatak да је о њој објавио два чланка, и то у два водећа

³² Књига је објављена на њемачком језику под насловом Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Hercegovina. Von den Anfängen im XI bis zur nationalen Wiedergeburt im XIX Jahrhundert.

³³ Касније је Ђоровић приказао и Прохаскину књигу о Иви Војновићу, истичући да је пригодни карактер те књиге (шездесетогодишњица пишчевог рођења) пресудно утицао и на њену стварну вриједност (Хрватска књива, 2/1918, 32, 554).

³⁴ Више о томе у чланку Митра Папића "Положај књижевности у школама у Босни и Херцеговини за вријеме аустроугарске окупације (1878-1918)", Годишњак, 1974-75, књ. III-IV, Институт за језик и књижевност Одјељење за књижевност, Сарајево, 1974-75.

српска књижевна часописа, *Српском књижевном гласнику* и Босанској вили, указује да је Ђоровић имао снажан мотив да утврди резултате једног научног подухвата који је у себи носио и шире културне, књижевне, па и политичке импликације. Мада је у оба члanka оцјена идентична, могло би се рећи да се ипак ради о два приказа. Онај у *Вили* нешто је краћи и са више примједаба на нетачне податке и пропуштену литературу, док је онај у *Гласнику* амбициознији и са више начелних приговора у вези са статусом књижевног стварања у БиХ, дефинисаног синтагмом "хрватско-српска књижевност". Док се у *Вили*, у вези с тим, каже да "књига г. Прохаске има једну одличну особину: она је писана хладно, објективно, без и једне баналне алузије на наше толико очајне националне прилике"³⁵, у *Гласнику* се јасније говори о чему је заправо ријеч: "Позната је ствар да Хрвати, и то и они који имају врло широке и врло напредне погледе, не могу да буду без извесних националних претјеривања кад је говор о Босни и Херцеговини"³⁶. Није тешко открити на шта се овдје алудира, поготово послије дотадашњих искустава у представљању књижевног стваралаштва у Босни и Херцеговини. У *Гласнику* Ђоровић, исто тако, јасније упозорава и на "једну од осјетних празнина" која се односи на "партију о православнпој књижевности у Босни и Херцеговини", где је аутор "направио највише погрешака", али "просто с тога што је најмање познавао"³⁷.

Друго веома важно питање односи се на садржај и границе књижевног корпуса о коме је ријеч, који се као такав први пут темељније и у облику синтезе обрађује у овој књизи. Податак да Ђоровић употребљава син-

³⁵ Босанска вила 26/1911, 7-8, 116; априла.

³⁶ Српски књижевни гласник, 1911, XXVI, 3, 791; од 1. фебруара.

³⁷ Исто, стр. 793.

тагму "књижевност у Босни и Херцеговини", а не "књижевност Босне и Херцеговине", рецимо, није без значаја, јер се у првом случају упућује на локалну, регионалну, односно покрајинску одредницу у просторном смислу, док би се у другом случају могло радити не само о државно-територијалној припадности него и о специфичном садржају и статусу у односу на целокупно књижевно стваралаштво на истом језику, тј. на српску и хрватску, или српско-хрватску књижевност, како се тада често говорило. Тај књижевни корпус Ђоровић третира као "једну партију" односно један дио "наше"³⁸, тј. српске и хрватске, односно српско-хрватске књижевности, не дајући том дијелу никакав посебан значај или особености у односу на задату целину. Кад каже да је у овој књизи Прохаска "давао синтезу једне књижевности" која је готово још неиспитана³⁹, и при томе разматра "припадност писаца некој ужој књижевности"⁴⁰, па каже да не разумије зашто је у ту "босанску књижевност унио" и ауторе који "нити су рођени у Босни и Херцеговини, нити су у њој радили"⁴¹, или кад упозорава да је Прохаска "први који је у једној широкој синтези дао преглед све наше књижевности од почетака до илирског покрета, и то подједнако књижевности Срба и Хрвата"⁴² - Ђоровић не мисли на неку посебну, издвојену и самосталну књижевност, него на књижевни корпус који се условно може формирати првенствено на просторном (данас би се рекло геопоетичком) начелу. При

³⁸ Посесив "наша" (књижевност) има опште, а не дистингтивно значење - у Ђоровићевим чланцима употребљава се као нека врста поштапалице и за заједничку, српско-хрватску књижевност, и само за српску књижевност, и за књижевност у Босни и Херцеговини, па и одвојено за српску књижевност у БХ.

³⁹ Исто, стр. 792.

⁴⁰ Исто, стр. 795.

⁴¹ *Босанска вила*, стр. 116.

⁴² *Српски књижевни гласник*, стр. 790.

тому треба имати на уму да би било какав књижевни посао рађен на принципима босанске тј. државне атрибуције, која би ишла на рачун српско-хрватске, тј. српске и хрватске националне припадности, за Ђоровића био неприхватљив, јер би ишао у корист општепознатих званичних аустријских настојања у свим областима, па и у области језика и књижевности. Како та "партија наше књижевности" у овој прилици подразумијева српску и хрватску књижевност са ових простора у континуитету са матичном српском и хрватском књижевношћу, на такву опасност Ђоровић овде није ни упозоравао. Упозоравајући да је уочљива "недовољна критичност пишчева у одређивању личности и појава, које спадају у специјалну обраду књижевности у Босни и Херцеговини"⁴³ он као једино исправно истиче начело по коме у тај књижевни корпус спадају писци који су у БиХ рођени или су ту књижевно дјеловали, које је остало непромијењено и до данашњег дана, упркос томе што је садржај тог појма у међувремену умногоме био промијењен и добио квалитативно нове одреднице и значења.

Прохаскиној књизи Ђоровић даје мноштво примједаба, али све се оне тичу пропуста који произилазе из (не)познавања књижевних чињеница, што је мање или више могло утицати на потпунију представу о предмету истраживања. Међутим, његово мишљење да је та књига заправо "прва која је солидно груписала опште струје нашег књижевног живота и карактерисала боље и књижевније поједине појаве"⁴⁴, потврђује оно најбитније - Ђоровићеву сагласност да се књижевност у БиХ може посматрати као посебан корпус књижевности на српскохрватском језику са сопственим континуитетом и

⁴³ Исто, стр. 794.

⁴⁴ Исто, стр. 792.

односом књижевних појава у оквиру тог континуитета које се самим тиме не измјештају из континуитета цјелокупне националне српске односно хрватске књижевности, него и даље у њима остају. Он, штавише, на примјерима новијег књижевног стваралаштва које Прохаска није обухватио, уочава и неке битне особине српске односно хрватске књижевности у БиХ у односу једне према другој, али и у односу на сопствену матичну књижевност. Српска је, каже Ђоровић с правом, "више умјетничка са јаким политичким шатирањем", док је хрватска "готово само социјално педагошка", што се потврђује и чињеницом "да ни данас у Босни и Херцеговини нема ни једног хрватског чисто књижевног листа"⁴⁵. [Крањчевићева *Нада* (1895-1903) у то вријеме већ одавно је била престала да излази]. Што се тиче односа према матичним књижевностима, у чланку "Наш књижевни покрет", објављеном у *Босанској вили* годину дана раније (1910), у коме се бави ужом српском књижевном традицијом у БиХ, Ђоровић несумњивом сматра чињеницу "да је данас група Босанаца и Херцеговаца најјача у српској књижевности"⁴⁶, при чему првенствено мисли на Шантића, Дучића, Св. Ђоровића и П. Кочића. Тада "момент наше супремације у српској књижевности"⁴⁷ он истиче и у тексту "Књижевни и научни рад у Босни и Херцеговини", објављеном у *Летопису Матице српске* 1912. године, где каже да су Срби из БиХ "успјели, да се јаче и изразитије опредијеле у општој српској књижевности", те да "данас чине један од најјачих дјелова њезиних". На другој страни Хрвати из БиХ "не представљају у хрватској књижевности ништа специ-

⁴⁵ *Босанска вила*, стр. 117.

⁴⁶ "Наш књижевни живот", *Босанска вила*, 25/1910, 1-2, 1; од 15. јануара.

⁴⁷ Исто, стр. 2.

фично и ништа силније" што значи да у ту књижевност нису унијели "дубљих и јачих утисака". Разлог томе Ђоровић види у чињеници што је сва књижевност босанских Хрвата, углавном "религиозна и педагошка, с много моралних и морализаторских тенденција", док је, за разлику од ње, српска "чисто умјетничка са честим социјалним и политичким дигресијама"⁴⁸.

Након ових чланака из 1910, 1911, и 1912. године књижевности у Босни и Херцеговини Ђоровић се поново враћа у својој познатој књизи *Босна и Херцеговина* 1925. године, где у посебном одјељку под насловом "Књижевност у Босни и Херцеговини", исцрпно и документовано синтетички представља књижевни рад на овим просторима. На том мјесту он је "изнио елементе традиције литературног стварања у огромном периоду од средњовјековља до првог свјетског рата, пратећи и хронолошки њен слијед и износећи главне карактеристике и представнике појединачних националних књижевности"⁴⁹. У приступу тој теми он, између остalog каже и ово: "Књижевност у Босни и Херцеговини никад није била ван заједнице са књижевношћу осталих Срба и Хрвата. Њено писмо, њене везе, њени обрасци, њена општа култура; све је то у зависности од суседа било на Истоку, било на Западу. Чак ни један једини покрет књижевни не јавља се у Босни самостално, нити иде ван обима оног, што имају као органски делови целине и остале наше покрајине. Једина особеност босанске књижевности, да је тако назовемо, то су муслимани, који су у уметној поезији створили неколико сувих поучних песама, илиахи-

⁴⁸ "Књижевни и научни рад у Босни и Херцеговини", *Летопис Матице српске*, 87/1912, књ. 287, 3, 71.

⁴⁹ Мирјана Богавац, "О доприносу Владимира Ђоровића проучавању књижевне традиције Босне и Херцеговине, *Годишњак Института за књижевност* (Сарајево), књ. III-IV, 1974-75, стр. 208.

ја и касида; а у народној читав један тип занимљивих епских песама и оне славне и по својој лирској интензивности јединствене севдалинке са силном страсти правог карасевдаха"⁵⁰. Што се тиче језика и писма Ђоровић каже да је књижевност у Босни и Херцеговини "претежно сва на народном језику и у ћирилици, којом се служе и православни и богумили и католици (до XVIII века) и мусимани (све до аустроугарске окупације)"⁵¹, док је употреба глагољице сасвим спорадична. Интересантно је да је о тој књизи веома похвално писао и Иво Андрић у *Летопису Матице српске* 1925. године: "Рађена са савесношћу и ерудицијом којом се одликују сви радови г. Ђоровића, ова лепо и интересантно писана књига задовољава потпуно прву и најпречу потребу обавештавања нашег света о прошлости и о актуелним проблемима наших земаља. Гледишта г. Ђоровића, то се већ и из овог популарног издања види, у многом су нова и увек интересантна. Начин обраде, што је код популарних дела веома важна ствар, срећан је и представља једну нарочиту одлику пишчеву. Његове карактеристике и оцене су концизне до виртуозности и у исто време јасне и прецизне"⁵². (Те његове особине истичу истраживачи и у најновије вријеме. П. Палавестра, на примјер, каже да се Ђоровић "истицао лакоћом реторичке фразе, непосредном јасношћу израза и изворном речитошћу херцеговачког говора, прилагођеног захтевима високе научне и интелектуалне свести"⁵³). Приликом долaska

⁵⁰ *Босна и Херцеговина* од Владимира Ђоровића, Београд, 1925, Графички завод "Макарије" Београд-Земун. Репринт издање, Самостална ауторска радионица ТАНЕСИ, Београд 1989. стр. 85.

⁵¹ Исто, стр. 7.

⁵² Иво Андрић, "Владимир Ђоровић: Босна и Херцеговина", *Летопис Матице српске*, 99/1925, књ. 305, 1-2, 121.

⁵³ Предраг Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*. Златно доба 1892-1918, Српска књижевна задруга, 1986, стр. 141.

Групе сарајевских књижевника и Народног позоришта из Сарајева Ђоровић је, да сумирамо, 1941. године одржао и једно предавање у Народном позоришту у Београду са темом "Књижевници из Босне и Херцеговине", у коме је још једном поновио да и "данас можемо бити поносни на оно што Босна и Херцеговина доносе српској књижевности"⁵⁴, и у исто вријеме београдској публици овлашно, укратко представио српску књижевну традицију у БиХ од средњег вијека до најновијег времена у коме доминира приповијетка на челу са Ивом Андрићем. И овдје се, као и у другим приликама, муслманска литерарна традиција у складу са тадашњим схватањем водећих слависта, третира у оквиру српске односно хрватске књижевности, о чему се бити ријечи нешто касније.

За Босну и њену судбину Ђоровић је, на сличан начин као и Андрић, био дубоко и вишеструково везан, не само интимно, него и беспримјерном научном радозналошћу и акрибијом. Мада је у подручју истраживања њене историје учинио знатно више, Ђоровићев допринос научном сагледавању њене књижевности, гледано с неког аспекта, није од много мањег значаја. О историји Босне писали су многи историчари и прије и послиje њега, а у научном сагледавању књижевности Босне и Херцеговине, сходно највишим стандардима наше и европске славистичке науке крајем деветнаестог и почетком двадесетог вијека, он је први и најистакнутији не само у Босни и Херцеговини него и у цјелокупној српској науци о књижевности. Познато је да су А. Шантић, Ј. Дучић и Св. Ђоровић крајем 19. и почетком 20. вијека остварили "премоћ" српске књижевне традиције у Босни и Херцеговини, која је трајала готово читаво столеће; мање је, међутим,

⁵⁴ "Књижевници из Босне и Херцеговине", Летопис Матице српске, 115/1941, књ. 355, 1-2, стр. 16.

било присутно сазнање да се првенствено у радовима Вл. Ђоровића, а касније и Јована Кршића и других, укупна свијест о књижевности Босне и Херцеговине, најпродуктивније исказивала у оквиру српске науке о књижевности и књижевне критике. Може неко сматрати и неважним Ђоровићеве заслуге за дефинисање овог књижевног корпуса, његовог континуитета и односа у њему, могу му се његове оцјене о појединим појавама и писцима из тога корпуса чинити једностраним, недостатним или погрешним, али тешко да има неко ко би могао довести у питање значај многобројних података, чињеница и грађе коју је Ђоровић у својим радовима о књижевном стваралаштву у Босни и Херцеговини извukaо на свјетло дана и ставио на употребу каснијим генерацијама истраживача, јер много шта од тога данас малте не више нигде и не постоји осим код њега.

3.

Податак да се већ 1903. године, у којој срећемо прве Ђоровићеве радове о књижевности, у једном од њих отвара и специфично питање муслимanskог књижевног стваралаштва, не би требало потчињивати. Није без значаја ни податак да је тај чланак објављен под псеудонимом, јер се ради о најосјетљивијем питању које се поставља у вези са овом темом. Оно се тиче националне атрибуције литературног стваралаштва босанскохерцеговачких Муслимана и изричito се поставља поводом књиге *Хрватске народне женске пјесме* (*Муслиманске*) које је 1902. године сабрао, уредио и објавио Мехмед Целалудин Курт. Приказујући у *Бранковом Колу* ту збирку Ђоровић скреће пажњу на дијелове предговора у којима њен аутор "напада Вука и назива га чак

књижевним крадљивцем", јер је наводно "хрватско нар-
одно благо називао српским". Ко је заправо кога и с
каквим намјерама покрао Ђоровић показује анализом
грађе, објављене у Куртовој збирци: "Та, за Бога, гото-
во свих ових осамдесет и осам пјесама могу се наћи у
Вуковој збирци"⁵⁵. Куртова објашњење да су пјесме у
његовој збирци штампане икавски због тога што мус-
лимани и католици у Мостару одвијек тако говоре,
Ђоровић је лако прозрео: "Овим ријечима хтио је да
каже, да његове пјесме нијесу узете из туђе збирке",
нега "управо из народа, пошто су их испјевали муслимани,
који одиста икавски говоре, и чије праве, чисте пјесме
треба да су икавски и штампане". Исцрпном анализом
Ђоровић убједљиво доказује "да су ове пјесме испјеване
најприје јужним па кашње прекрајане на западно нар-
јечје", тј. да их Курт није купио по народу него их је уз-
имао из Вукове збирке и "преудешавао на свој начин"⁵⁶.
Насупрот овој збирци, у којој је аутор "имао да служи
интересима извјесних струја и због тога му је неурачун-
љива"⁵⁷, у чланку објављеном у *Народу* неколико годи-
на касније Ђоровић истиче збирку *Муслиманске наро-
дне јуначке пјесме* које је сакупио Есад Хациомер Спахић.
У том приказу он каже да је скупљање народних пје-
сама међу Муслиманима почело доста касно, али не због
тога што је интересовање за њих било слабије, већ зато
што није било услова, прилика и људи за тај посао. Вук,
као што је познато, напомиње Ђоровић, никад није ни
био у Босни и Херцеговини, а људи на које се ослањао

⁵⁵ Један Херцеговац, "Хрватске народне женске пјесме (Муслиманске)".
Св. I. Сабрао и уредио Мехмед Целалудин - Курт, Мостар, 1902, *Бранко-
во коло*, 9/1903, 3, 92.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Влад. Ђоровић, "Муслиманске народне јуначке пјесме", I свеска, саку-
пио Есад Хациомер Спахић, Б. Лука 1907, *Народ* 1/1907, 41, 2; од 15.IX.

нису баш имали довољно смисла за то. Упркос томе аутору ове збирке успјело је, "да изнесе неколико класичних лијепих пјесама мусиманских и међу њима наш пандан Ромеа и Јулије - Омера и Мејриму"⁵⁸. Због свега тога ова збирка "има особита значаја за мусимански елемент у нашој домовини и добро ће му доћи као вазда мила лектира. А и за науку и шири наш круг има своје вриједности"⁵⁹.

Знатно шире, темељније и изоштреније питање мусиманске књижевности дошло је до изражавају Ђоровићевој студији о Мехмед бегу Капетановићу Љубушаку, коју је у виду посебне брошуре 1911. године објавио Институт за проучавање Балкана при Земаљском музеју у Сарајеву, у коме се Ђоровић запослио по звршетку славистичких студија у Бечу. Сигурно не без разлога, на крају те брошуре дата је примједба уредништва да "у публикацијама Института сваки писац има право, да изрази своје увјерење", али да тиме он истовремено "узима и обавезу, да га заступа"⁶⁰. То је, очито, у вези са превише критичним односом према Љубушаку

⁵⁸ Интересантно је да у другој прилици, говорећи о начелима естетске пројеције народне пјесме, која подразумијева и питање њене генезе кроз варијанте, Ђоровић износи тезу да пјесма "Омер и Мерима" није потекла из мусиманске средине. Дајући примједбе анализи те пјесме коју је извршио Светомир Ристић, он каже и ово: "проучавање варијанти довело би га несумњиво на то, да запади једното врло важну генетичку особину те баладе. У Омеровој жељи, да му буду пратиоци и 'деве неудате' и да га Мерима види и 'целива' пред свом пратњом показује се више него јасно, да та песма, и ако се негује и у мусиманском делу нашега народа, није могла потећи од њега, јер је та жеља његова толико противна свим обичајима и социјалном положају мусиманског женскиња. За унутрашњу психологију песме то је од не мале важности" (В. Ђоровић, "Четири српске народне песме. Естетско-психолошки објаснио dr phil. Светомир Ристић", *Босанска вила*, 29/1914, 9, 135; од 1. маја).

⁵⁹ Влад. Ђоровић, "Мусиманске народне јуначке пјесме...", стр. 2.

⁶⁰ Мехмед бег Капетановић. *Књижевна слика*. Написао Др Владимир Ђоровић. Сарајево, 1911. Издање Института за проучавање Балкана. Штампарија Ристе Ј. Савића, стр. 37.

који је у своје вријеме био веома угледан и цијењен мусимански политички првак и књижевник, односом који је критичан у толикој мјери да га уредништво није могло подијелити са аутором. Та се критика истовремено односила и на Љубушаково изразито проаустријско политичко држање, и на његов књижевни рад, али можда још и највише на његово схватање мусиманског националног питања које је посебно долазило до изражaja управо у његовој политичкој и књижевној дјелатности. "Књижевни рад Капетановићев", каже Ђоровић, "састојао се, у главном, у раду другога реда: у прикупљању народних умотворина, у превођењу с источних језика и у издавању туђих ствари"⁶¹. То Ђоровић у наставку студије настоји и показати, посебно у скрупулозној анализи најзначајнијег Љубушаковог дјела *Народно Благо* (1887) на основу кога закључује да је он ипак "био невјешт и врло комодан сакупљач"⁶². Капетановићев значај, тј. оно по чему он заслужује "извјесну пажњу и по чему улази у једну ширу хисторију књижевности" Ђоровић види у томе што је он први Мусиман у БиХ и први Мусиман уопште који стално пише на "нашем народном језику" и у вези с тиме први Мусиман који наставља Вукову традицију и "по његовом посредном узору, почиње свој рад те врсте". За нас је, међутим, овдје посебно значајна Љубушакова сасвим нетипична позиција коју је заузeo у примјени вуковске, народне књижевне и језичке идеологије. На њој Ђоровић посебно инсистира, а дефинише је ставом да Љубушак "улази у народну и ако анационалну, босанску књижевност". Шта то заправо значи види се у даљем Ђоровићевом излагању: он је, наиме, "један од оних честитих типова босанских Мусимана, који су само

⁶¹ Исто, стр. 1.

⁶² Исто, стр. 14.

Бошњаци и Муслимани, који осјећаху само босански и који су сматрали за тежак гријех бити оним што су: или Срби или Хрвати"⁶³. Ту особину Капетановићеву види Ђоровић и у његовом листу *Бошњак*, у коме овај стварима "одузима сваку националну боју, дичи се само тим што је *Бошњак* и намјерно избјегава све, што би га означило или Србином или Хрватом. Он је тако нарочито помагао званично босанство, стварано само с тим циљем да развија један уски, сепаратистички, босански патриотизам"⁶⁴. Ђоровић посебно подвлачи "нетачност да се Муслимани осјећају као народност".

Примјере неприхатљивих Љубушакових ставова он налази и у његовим брошурама *Што мисле Мухамеданци у Босни* (1886) и *Будућност Мухамедоваца у Босни и Херцеговини* (1893). У првој се каже да су *Бошњаци* бољи муслимани чак и "од оних у Арабији, али се за то ипак не одричу своје народности"⁶⁵, а у другој се сасвим јасно повлачи граница са Србима и Хрватима: "Што се тиче Хрвата и Срба, то су огранци од југословенског витешког народа, као што смо и ми исто један огранак, те се на првом мјесту налазимо. Кад не бише на нас кривим оком гледали, кад бише нам признали нашу народност могли би и с њима са свијем у љубави живјети."⁶⁶ Послије свега Љубушакове ставове у вези с тим Ђоровић сумира као безнадежан случај који се напросто мора прихватити таквим какав је: "Мехмед бег Капетановић је, то знамо, био *Бошњак* и знао само за бошњачку народност. Он је у том био досљедан и готово неприступачан другом разлогу или увјерењу"⁶⁷. Том "другом разлогу или увјерењу",

⁶³ Исто, стр. 1.

⁶⁴ Исто, стр. 24.

⁶⁵ Исто, стр. 12.

⁶⁶ Исто, стр. 32.

⁶⁷ Исто, стр. 35.

видимо, био је неприступачан и сам Ђоровић. У вези с тим се, међутим, мора имати на уму да је његов аподиктичан и с данашњег становишта гледано помало груб однос према идеји о националном осјећању Муслимана изван српске или хрватске националне свијести, инспирисан научним а не политичким, моралним или неким другим разлогима, како је могло изгледати у данашњим пројекцијама његове критике Љубушака. (Друга је, међутим, ствар што су се научни аргументи и политички ставови у случају Ђоровића на овом питању, по начелу спајања угодног и корисног, сретно поклапали и испомагали). Љубушакове још увијек довољно неизграђене идеје о муслиманској националној питању у то су вријеме биле усамљене и анахроне, и у очима образованих, школованих и просвијећених слависта, какав је био Ђоровић, представљале су примјер научне неупућености с којом није упутно кокетирати, тим прије што је њихов аутор у књижевним и језичким питањима такођер испољавао значајне погрешке.

Данас, сто година од времена у коме је Љубушак артикулисао ове прве,rudimentарне назнаке мусиманске националне свијести, а поготово након што је у минулом рату драматично и узбудљиво конституисање мусиманске нације "крунисано" новим и, вальда коначним, именом Бошњак, некоме, дакле, може изгледати да се Ђоровић тада значајно огријешио не само о једног од најугледнијих мусиманских првака него и о читаву мусиманску заједницу. То је, међутим, далеко од истине. Јер, његова брошура о Мехмед бегу Капетановићу само је један у низу радова у којима Ђоровић с великим ентузијазмом, пажњом и уважавањем говори о књижевном раду босанских Муслимана. Муслимани у то вријеме уистину још нису имали сопствену националну свијест:

на томе, осим сасвим ријетких антиципација каква је Љубушакова, нису инсистирали ни они сами, ни званична аустријска власт⁶⁸, нити најзначајнији домаћи и страни слависти који су се бавили нашим језиком и књижевношћу. Ђоровићева изјава да су они "или Срби или Хрвати", али да њихова национализација у том смјеру тече споро и са застојима, није била само његова, већ општеприхваћена чињеница која у то вријеме није оспорована ни на књижевно-културном ни на политичком плану. Спорно је, међутим, било и све до најновијег времена остало, да ли су једно или друго, као што се спорном, на крају, умногоме баш због те дилеме, показала и цјелокупна идеја њихове национализације на такав начин и у том правцу.

Ђоровић је добро познавао и схватао муслиманско питање и у том погледу био веома реалан: "Муслимани су национално били у потпуној неизвјесности", каже он на другом мјесту. "Старији су се звали Муслиманима и Турцима и некоји уз то и Бошњацима, држећи и то име с пуно увјерења за чисто национално. У једно доба је и власт из врло провидних намјера била истакла 'босанство' наше нације и иступила са свим својим ауторитетом, да нас убиједи о њему. Та генерација стarih и данас још траје и она је, нема сумње, још увијек најмоћнија. Дубока идеја националне свјесности туђа је не само широким, некултурним масама, него и људима с више знања". Велики број истакнутих "људи, који су избили на јавност књижевним или политичким радом, мијењао је своја национална осјећања као кабанице, дијелом с тога, што

⁶⁸ Њен концепт о босанској нацији и босанском језику, од кога је ускоро одустала, није подразумијевао само Мусимане него и Србе и Хрвate у Босни и Херцеговини, али су јој Љубушакова схватања индиректно ипак ишла на руку. Отуд је Ђоровићева критика и у том погледу нашла праву мету.

нису имали свјесности, израђености, увјерења, а дијелом из личних шпекулација". Идеја националне свијести међу Муслиманима, сматра Ђоровићем, почела је "да се шири на плодном и честитом тлу"⁶⁹ тек у најновијим процесима с краја 19. и почетка 20. вијека.

Ђоровић се, што је сасвим разумљиво, првенствено бавио мусиманским писцима који су прихватали српску националну и књижевну свијест, али ни у једном тренутку није доводио у питање начелни став да су Мусимани "или Срби или Хрвати". У овој прилици он даје исцрпан преглед оних који су повремено или стално сарађивали у српским часописима или су на друге начине артикулисали своју припадност српској књижевности (Мустафа Хилми Мухибић, Сафвет-бег Башагић, Салих Казазовић⁷⁰, те Дервиш-бег Љубовић, Салих Карабеговић, Омер-бег Сулејманпашић, Али Риза Даутовић, Авдо Карабеговић Хасанбегов, Авдо Карабеговић Зворнички, Шаћир Карабеговић, Осман Ђикић, Хатица Ђикић). Иако начину исказивања националне свијести тих писаца даје највишу оцјену, поготово у вријеме "највећег притиска на Србе, онда кад су појмови С р б и н и б у н т о в н и к били идентични"⁷¹, то истовремено не значи да их амnestира због скромне вриједности њихових књижевних састава: сви су они били готово више национални него књижевни радници, а пјесма им је често служила више као средство него као циљ, истиче Ђоровић. То посебно показује на примјеру Османа Ђикића, најпознатијег и најпопуларнијег мусиманског писца што се развијао у оквиру српске књижевне свијести, о коме је у *Босанској вили*,

⁶⁹ Владимир Ђоровић, "Мусимани у новијој српској књижевности", *Преглед*, 3/1913, 9, 10, 11. и 12, 443; од 1. априла.

⁷⁰ "Међу тим, сви су они доцније напустили рад у српској јавности, па или ускочили међу Хрвате или се пасивизирали" (Исто, стр. 444).

⁷¹ Исто, стр. 450.

на насловној страни, објавио опширан и запажен чланак поводом пјесникове смрти. Уз исцрпне податке о животу, те културном и политичком дјеловању, ту се концизно даје оцјена о све три Ђикићеве збирке поезије, са закључком у коме општа благонаклоност према пјеснику не угрожава реалан књижевни суд: "Пјесме његове оскудне дубљом и сложенијом емоцијом и без јачих инспирација имају извјесну лакоћу, која понекад у 'Ашиклијама' није непријатна"⁷².

У вријеме када пише ове текстове Ђоровић већ има значајне резултате у проучавању муслиманске литерарне традиције и потпуно формирano mišljeњe о њој. У славистичкој научној јавности тада је већ увеклико био познат зборник *Српскохрватско пјесништво босанских муслимана из XVII, XVIII и XIX вијека* који је на њемачком језику⁷³ 1912. године изашао у издању Института за проучавање Балкана при Земаљском музеју у Сарајеву и који је у неку руку био откриће, јер је садржавао дотад веома мало или нимало познату књижевну грађу: стихове муслиманских књижевних стваралаца од 17. до 19. вијека испјеване на народном језику, али писане арапским писмом. Као аутори ове књиге потписани су шејх Сејфудин еф. Кемура и др Владимир Ђоровић, али је Ђоровић, изгледа, био "њен главни писац"⁷⁴. При томе се првенствено мисли на непотписани студиозни предговор од

⁷² Владимир Ђоровић, "Осман Ђикић", *Босанска вила*, 27/1912, 7, 98; од 15. априла. (У Гласу Словенаца, Хрвата и Срба Ђоровић је 1918. године објавио некролог и Ђикићевој сестри Хатици, која се такођер у извјесној мјери бавила књижевним радом).

⁷³ Serbo-kroatische Dichtungen bosnisher Moslims aus dem XVII, XVIII und XIX Jahrhundert.

⁷⁴ Милан В. Богдановић, "Поезија Муслимана у Босни. (Scheich Seifudin ef. Kemura und Dr. Vladimir Čorović: Serbo-kroatische Dichtungen bosnisher Moslims aus dem XVII, XVIII und XIX Jahrhundert", *Српски књижевни гласник*, 1912, XXIV/1, 79; од 1. јула.

преко двадесетак страница који је очито Ђоровићев, као и на научну обраду грађе и апаратуру која ју је пратила, док је Кемурина заслуга била у прикупљању и препису пјесама са турско-арапског на наше писмо⁷⁵. Зборник је примарно био намирењен славистима у иностранству, па је целокупна научна апаратура скупа са предговором, била на њемачком језику. Због тога је за потребе домаће научне и културне јавности Ђоровић у *Босанској вили* резултате поменутог открића сажето представио и на нашем језику. У том чланку залаже се за темељну промјену односа према Муслиманима и њиховој књижевно-културној традицији. Негативна представа о њима која, истина, није настала без разлога, сматра Ђоровић, изгубила је рационалну основу и деформисала се до мјере да их видимо само "као полуварваре, крволовних страсти и кужних осјећања", са најразличитијим негативним предзнацима какве "им је у немогућој и невјероватној мјери давала наша романтична приповијетка"⁷⁶. Та представа се сада озбиљно мора мијењати, а у прилог томе иде и спознаја о њиховом књижевном раду о коме се до сада веома мало знало, а по коме они нимало не заостају за својом иновјерном браћом. Овај сегмент књижевног стваралаштва Муслимана, познат и под именом алхамијадо (или аљамијадо) књижевност, Ђоровић сагле-

⁷⁵ Осим код М. Богдановића, потврду за овакву расподјелу ауторства налазимо и у приказу Ђуре Шурмина: "Ђоровић говори о вриједности пјесама и њиховој карактеристици. Из турско-арапског их је писма преписао шеих Сеифудин еф. Кемура" (Ђ. Ш., "Муслимани књижевници", *Савременик* 7/1912, 5, 325). И сам Ђоровић касније није пропустио да истакне Кемурин допринос: "нама је успјело - та заслуга нарочито припада Г. Кемури - да набјемо један лијеп низ пјесама из XVII и XVIII столећа, које су испјевали наши Муслимани српским језиком, а писали их турским словима" (Владимир Ђоровић, "Муслимани у нашој ранијој књижевности" *Босанска вила*, 27/1912, 3, 33).

⁷⁶ Исто.

дава и ситуира у историју српске књижевности⁷⁷, што није у супротности са тадашњим схватањима, спознајама и праксом у славистичкој науци. Питање националног предзнака, међутим, касније се помјерало или постављало из сасвим другог угла, али тиме ни у чему није могао бити угрожен Ђоровићев огромни научни допринос у откривању и оцјени овог веома специфичног вида књижевне активности, који се јавља у оквиру једног новог, сасвим другачијег, позитивног и конструктивног погледа на муслиманску књижевно-културну традицију уопште.

Ђоровић се радо бавио и усменим стваралаштвом Муслимана, одазивајући се на најновије научне вијести и спознаје о том питању. У том погледу може се указати на његов повећи чланак у *Српском књижевном гласнику* у коме се бави извјештајима Матије Мурка са терена где је овај проучавао, записивао и фонограски снимао муслиманску епску поезију. Скрепући пажњу на резултате Муркових проучавања, Ђоровић истовремено износи и неке примједбе⁷⁸, дајући при том сопствени

⁷⁷ Ставом да ова књига "има великог значаја у историји српске књижевности" такав поступак подржава и слиједи и Милан Богдановић (наведени рад, стр. 79). Тај став треба сагледавати и у свјетлу податка да се и у самом зборнику за већину пјесама једног од аутора (Хевади) каже да су "на српском језику". (Интересантно је да у додатку зборника има и пјесма под насловом "Chirvat türkisi - Хрватска пјесма", а не треба сметнути са ума ни сам наслов зборника - *Српско-хрватско пјесништво босанских муслимана...*). При свему посебно треба имати на уму да је откриће и лоцирање ове књижевне грађе пред широм славистичком научном јавношћу, самим тиме што је у томе пресудно учествовао Ђоровић, обављено у оквиру и са аспекта српске књижевне традиције, што је непомјерљива и преусмјеравању неподложна чињеница, поготово ако се има на уму да у то вријеме мусиманска национална и књижевна свијест још увијек није постојала.

⁷⁸ Једна од њих тиче се и податка да се Мурко у проналажењу казивача и раду с њима на терену често морао ослањати на званичне органе власти и њихове чиновнике, што је имало значајних недостатака. "За нас је отуд лако појмљиво", каже Ђоровић, "што се Г. Мурко није увијек мо-

однос према питањима која третира. Њему, на примјер, не изгледа оправдана подјела мусиманских епских пјесама у два типа: крајишки и херцеговачки, јер оне из Херцеговине "у колико нису пренесене из Крајине и Средишне Босне, нијесу ништа друкчије од српских јуначких пјесама, од којих имају дикцију, епитете, опште схватање радње и нарочито релативну краткоћу, осим по извјесном специфично мусиманском моралу и лексикону"⁷⁹.

С времена на вријеме Ђоровић се бавио и најновијим пјесничким и прозним дјелима савремених мусиманских писаца или књигама о Мусиманима. У приказу књиге *Из старога вилајета* која је у издању Матице хrvатске изашла под именом Ферида Маглајлића, а у ствари ју је написао Фердо Врбанчић, Ђоровић између остalog каже и ово "Од некога времена, из извјесних политичких и шпекултивних разлога, догађа се чешће, да се поједини српски и хrvатски писци служе мусиманским именима као својим књижевним псеудонимима"⁸⁰. У томе, између остalog, лежи и узрок веома малих умјетничких дometа овакве литературе: "Његов Хамид могао би да се зове и Венцел, његов Сејдо Моралић ма какав Франц, Карло, његова Ханка Анка и т. д. Они су сви утолико Мусимани, колико је и писац ових прича"⁸¹. "Шпекултивни разлози" могу, међутим, бити и мање безазлени, као што је, на примјер, случај са идеалистичким приказом Хусеин бега Градашчевића у хrvатској литератури.

гао да нађе са српским пјевачима и што о њиховим пјесмама нема много ближих података" (Владимир Ђоровић, "Г. М. Мурко о епским пјесмама босанских Мусимана", *Српски књижевни гласник*, 1913, XXXI/7, 548).

⁷⁹ Исто, стр. 549.

⁸⁰ "Ферид Маглајлић. *Из старога вилајета*, Босанска вила, XXV, 1910, 1. и 2, 25; од 15. I.

⁸¹ Исто, стр. 26.

Градашчевићев покрет за отпор према централним турским властима, у основи мотивисан очувањем повлаштеног статуса босанских бегова, угрожених султановим реформама, у књижевној идеализацији преобликован је у посебну врсту босанског патриотизма, па се тако добија другачија, повољнија слика и о носиоцу ове побуне и о њеном стварном смислу и дometу. Значење тог догађаја Ђоровић враћа на првобитни, прави колосијек питањем ко је заправо од кога био више угрожен: бегови од стране централних власти у Цариграду или хришћанска раја од стране самих тих бегова, због чега је, између остalog, Порта и била принуђена на изјесне уступке и реформе. И у роману *Змај од Босне* Еугена Томића и у драми Павла Крстинића *Братски инат*, поводом које се ово питање поставља, у основи се ради о процесу хрватске национализације Муслимана, при чему се идеална слика о Змају од Босне прилагођава хоризонту очекивања муслимanskог читаоца, који је вјерско-националну поларизацију Турци - раја, тј. муслимани - хришћани, претпостављао класној опозицији бегови - кметови. Умјетничку неувјериљивост таквих дјела Ђоровић види у романтичарској идеализацији историје, али и у изјесном нелојалном истицању братских односа између Хрвата и Муслимана, насупрот Србима који се приказују у ружном свјетлу: "Има, осим тога, у г. Крстинића и нечег јасно упереног против Срба. Док су Хрвати, ратоборни хајдуци, врли јунаци, идеални 'отаџбинци', који без позива притичу у помоћ Хусеин бегу, дотле су Срби подла раја, која искоришћава моменат, конспираше с онима преко Дрине и не зна за друго осим чистих рачуна"⁸². Треба још поменути и приказ прича *Сличице*

⁸² "Павле Крстинић, *Братски инат*, Босанска вила, 22/1912, 8, 127; од 30. априла.

и профили А. Хифзи Бјелевца, којом "Мостар, чији живот поред цариградског описује Г. Бјелевац, није ништа добио"⁸³, те рецензију збирке прича *Свијет у опанцима* Ахмеда Мурадбеговића, коју је радио за Српску књижевну задругу. Строг као и обично, и поред недостатака о којима говори, Ђоровић ову збирку ипак препоручује, између осталог и због тога што би уз Хамзу Хуму то био једини муслимански писац из Босне, заскупљен у издањима СКЗ. Имајући на уму да је Мурадбеговић живио у Загребу и развијао се у оквиру хрватске књижевне свијести, није без значаја замјерка коју му Ђоровић даје у вези са језиком "који је оптерећен и заражен загребачком школом"⁸⁴. Малициозно тумачење ове замјерке, могло би се тумачити Ђоровићевом националном сујетом.

Прави смисао те примједбе могуће је, међутим, сагледати тек када се има на уму један ранији чланак Ђоровићев у коме се каже да су муслимански писци још прије Првог свјетског рата напустили зависност од оријенталних књижевности и почели да се образују "према узорима српске и хрватске литературе". Нова генерација (у коју спада и Мурадбеговић) каже ту Ђоровић, "стоји искључиво под утицајем Београда и Загреба, у извесним случајевима чак више но што то користи њеној оригиналности"⁸⁵. Нема сумње да се овдје ради управо о таквом случају. На крају, треба знати да постоји и Ђоровићев чланак о збирци *Пјесме* (1914) првог модерног муслиманског књижевника Мусе Џазима Џатића, об-

⁸³ "А. Хифзи Бјелевац, *Сличице и профили*", Босанска вила, 26/1911, 17, 268; од 15. септембра.

⁸⁴ В. Ђоровић, "А. Мурадбеговић: *Свијет у опанцима*", Гласник Српске књижевне задруге, 1936, 44, 18.

⁸⁵ Др Владимир Ђоровић, "Буђење југословенских муслимана у модерни живот", *Ријеч* (Загреб), 25/1929, 30, 3; од 28. септембра.

јављен у последњем, једанаестом, за нас данас, нажалост, недоступном броју *Босанке виле*⁸⁶.

Ма колико је Ђоровићев интерес за муслиманско књижевно стваралаштво дијелом био мотивисан и схватањем да се ради о једном специфичном сегменту српске књижевности и ма колико је својим радовима желио управо да то схватање афирмише и докаже, он се добро чувао да не подлегне дневно-политичким захтјевима и очекивањима, каквих је било и на српској и на хрватској страни, којима је давао исти, негативан предзнак. Бавећи се муслиманским књижевним стваралаштвом више и потпуније него ико међу српским и хрватским славистима (међу Муслиманима је славистика била тек у повоју), Ђоровић се истовремено осјећа позваним да за њега захтијева и адекватније мјесто у разним прегледима књижевности, књижевним историјама, компендijима, и сл. Приказујући *Преглед српске књижевности* Павла Поповића, он му замјера да је запоставио неке босанске књижевне изворе, и то понајвише муслиманску усмену, посебно епску традицију. "Није, осим тога, обраћена довољна пажња муслиманским јуначким пјесмама, њиховом Ђерзелез Алији, Куни Хасанаги и другима, нема никако оног класичног Будалине Тале"⁸⁷. Ту примједбу потом проширује и на Андру Гавриловића: "Најпослије, он велик дио наше народне епске поезије није, као ни Г. Поповић⁸⁸, у опште узео у обзир. То је епска поезија наших муслимана у Босни и Херцеговини, која је занимљива и садржајем и језиком и обликом и која има свој нарочити круг јунака, своје схватање и свој морал. Ма-

⁸⁶ Владимир Ђоровић, "Муса Џазим Џатић", *Босанска вила*, 29/1914, 11, 167.

⁸⁷ "Павле Поповић, *Преглед српске књижевности*, Преглед, 1/1910, 5, 319-320.

⁸⁸ Мисли се на поглавље *Народна књижевност*.

теријала тог има толико објављеног да је непојамно како се могло догодити да два београдска професора пређу преко њега не посветивши му ни десет ријечи"⁸⁹.

О култури и књижевним настојањима босанско-херцеговачких Муслимана говорио је Ђоровић изравно и у неким другим мање значајним чланцима, али и успутно у радовима посвећеним неким другим питањима наше књижевности. Основне погледе и мишљења у вези с тим резимирао је у књизи *Босна и Херцеговина* (1925), где је специфичност књижевности у Босни и Херцеговини у односу на српску и хрватску видио управо у стваралаштву Муслимана. На том мјесту он посебно истиче муслманску епiku и севдалинку, а много мањи значај даје поучним и вјерским пјесмама, илахијама и касидама, те пјесничком стварању на народном језику, али турским писмом, које нема везе са српском и хрватском поезијом тога времена, нити са усменом муслманском поезијом. Посебно треба истаћи Ђоровићеву напомену да је један дио Муслимана "са успехом ушао у турску књижевност"⁹⁰, јер се ради о писцима који су стварали на турском језику, као што је било и оних који су писали на арапском и перзијском језику.

На свој начин Владимир Ђоровић у ствари наставља онај већ одавно препознатљиви модел односа према Муслиманима какав су у Мостару створили Алекса Шантић и његов брат Светозар Ђоровић. Позиција Вл. Ђоровића, међутим, на први поглед изгледа некако изоштренија, што се посебно односи на националну атрибуцију њиховог књижевног стваралаштва. То је због тога што се у Шан-

⁸⁹ Владимир Ђоровић, "Андра Гавrilović: Историја српске и хрватске књижевности усменога постања", *Српски књижевни гласник*, 1912, XXIX/7, 544; од 1. октобра.

⁹⁰ *Босна и Херцеговина* од Владимира Ђоровића, поменуто издање, стр. 99.

тићевој поезији и Ђоровићевим причама са тематиком из муслиманског живота однос према Муслиманима исказује на аутономному и дубоко људском плану из кога су, већ и по самој природи аутентичног књижевног чина, потиснути идеолошки, политички или морални аспекти, док се Вл. Ђоровић изражава у дискурсу који на неки начин подразумијева, па чак и подстиче управо те аспекте.

II

1.

Интерес за народно стваралаштво Владимир Ђоровић показује још од првих ђачких радова и тај га је интерес држао до краја радног и животног вијека. Када се, као матурант мостарске гимназије, 1903. године јавио првим књижевним чланцима у *Пријегледу Мале Библиотеке, Гласнику Земаљског музеја и Бранковом колу*, изгледало је, чак, да ће област усменог стваралаштва имати примат у његовом интересовању за књижевност: од укупно шест објављених текстова у тој години три, и то она озбиљнија и темељнија, односе се на народну књижевност. Већ тада, у тим чланцима, он је углавном наговијестио основне правце којим ће ићи у изучавању овог предмета и показао пуну озбиљност и критичност којом ће то чинити. Аспекти сагледавања усмене књижевности касније ће се све више проширивати, а листа питања којима се бавио умножавати и продубљивати, тако да практично нема ни једне области изучавања народног стваралаштва у којој се са више или мање успјеха није окушао. Мада се потпуна оцјена крајњег домета овог дијела ње-

гове научне активности данас не може очекивати без исцрпне анализе компетентних фолклориста, већ и на основу општег увида и погледа на све што је урадио, поуздано се може закључити да је његов допринос и у овој области веома значајан: и по ширини захвата у предмет изучавања и по методу обраде грађе он се може уброжити међу најзначајније наше проучаваоце народне књижевности свога доба. Иако нас од првих његових радова ове врсте дијели готово читаво стόљеће, у коме је времену фолклористика силно узнатарствовала и умногоме промијенила правац и методе проучавања усменог стваралаштва, резултати његових истраживања и данас показују своју сврху и пуну оправданост. Уз расјењавање неких општих и мноштва појединачних питања везаних за ову материју, на која, због њиховог објективног и универзалног карактера, али и због начина како су обрађена, ни данас није могуће одговорити нешто боље и другачије, Ђоровић је исцрпно и поуздано урадио и мноштво других послова у вези са прикупљањем и научном обрадом књижевне грађе из подручја усменог стваралаштва, без којих ни савремени истраживачи не би могли подузимати сопствене анализе, засноване на новим фолклористичким теоријама и научним спознјама.

Све у свему Вл. Ђоровић објавио је око шездесетак радова из области фолклористике, међу којима има обимних, јединствено заснованих студија о појединим питањима, појединачних, већих или мањих расправа и чланака о одређеним темама, укључујући и компаративне анализе са усменим стваралаштвом других народа, осврта на сакупљачки рад и издавање народних умотворина, те приказа и оцјена најнових радова и књига о усменом стваралаштву, итд.

У разноврсности његових интересовања унеколико

се, ипак, издвајају прозни жанрови. У том погледу посебно се истиче велика студија "Краљевић Марко у српским народним приповијеткама", објављена у шест наставака у *Српском књижевном гласнику* крајем 1908. и почетком 1909. године, када је аутор још увијек био у раној фази научног развоја. У њој он скрупулозно анализира огромну прозну, али и пјесничку грађу о Марку Краљевићу да би доказао како је овај наш најтипичнији јунак битно другачије приказан у приповијеткама него у поезији. У прозним творевинама за њега се вежу мотиви из страних прича, тако "да његово име стоји на мјесту, где би могло да стоји и име сваког другога, као што, у ствари, чешће и стоји"⁹¹. У њима, заправо, није сачувана народна историјска свијест о Марку Краљевићу: "нема ничег унешеног из етничких особина народних, нема историјских реминисценција, ма и нејасних", нема "националне боје, не у парадирању са српским именом, него у психолошким моментима народним"⁹². Ту Марко напростио "није Србин, није типичан"⁹³, ту не постоји "ни један моменат чисто његов"⁹⁴. На другој страни у пјесмама "има неких јаких особина" (...) "по којима оне губе ону јасну боју општега, и бивају индивидуалне, с много националних особина, необично карактеристичне по нас"⁹⁵. Други значајан подухват на тему прозног народног стваралаштва представља књига *Свети Сава у народном предању* (1927) коју је Вл. Ђоровић "спремио" у свом зрелом научном добу. Након опширне, акрибично писане уводне студије, у којој се даје историјат култа св. Саве, са свим ас-

⁹¹ Владимир Ђоровић, "Краљевић Марко у српским народним приповијеткама", *Српски књижевни гласник*, 1908, XXI/9, 678; од 1. новембра.

⁹² Исто, 10, 773; од 16. новембра.

⁹³ Исто, 9, 681.

⁹⁴ Исто, 1909, XXII/2, 124; од 16. јануара.

⁹⁵ Исто, 1908, XXI/9, 679.

пектима ове теме, укључујући и преглед досадашњих истраживања о њој, Ђоровић доноси "највећи део народних предања о Светом Сави, у стиху и прози"⁹⁶ - тринаест пјесама и сто четири приповијетке. Основни циљ књиге био је, како сам аутор каже, да се укаже на мотив, с којим је, из ма којих разлога, везано име Светога Саве, те да се утврде мјеста, где се јављају предања о овом свецу. Посао је обављен по свим начелима научног рада: уз сваку пјесму и приповијетку дати су подаци коју је забиљежио и где је објављена, а где је било потребно и додатни коментари о мотиву који се среће у датој причи или пјесми⁹⁷, историјату њеног биљежења, са литературом о тим питањима. Посебно треба истаћи пар Ђоровићевих чланака компаративног карактера: у једном скреће пажњу на везе српских верзија народних приповједака са страним (1907), у другом конкретно анализира сличност мотива једне њемачке и једне наше приче (1908), у трећем врши поређење нашег народног прозног стваралаштва са Шекспиром (1909), у четвртом са Ла Фонтеном и Анаталом Франсом (1922), итд. Таква поређења, али ипак у мањем обиму, срећу се и у радовима о поезији, какав је, на пример, онај о спомињању Срба у њемачким народним пјесмама (1909). (Истовремено Ђоровић прати и приказује издања наших народних умотворина у иностранству, као и радове о нашој усменој књижевности познатих страних слависта⁹⁸). Од осталих радова на тему о народној прози посебно треба

⁹⁶ Свети Сава у народном предању. Спремио Владимир Ђоровић. Издање задужбине Радојице Ј. Ђурића, Београд, 1927, стр. XXIII.

⁹⁷ Народним пјесама о св. Сави Ђоровић се бави и у чланку написаном поводом студије Јована Н. Томића *О српским народним пјесмама о одласку св. Саве у калуђере* (Јужнословенски филолог, 1913, И/1-2, 130-136).

⁹⁸ Такви су чланци, на пример: "Г. М. Мурко о епским пјесмама босанских муслимана" (*Српски књижевни гласник*, 1913, књ. XXXI, 7, 547-552); "Ново издање Ханкиних превода народних пјесама" (*Књижевни*

истаћи студију "О некојим врелима српских народних приповједака", објављену у *Летопису Матице српске* 1908. године, а као показатељ којим темама се још бавио могу послужити и чланак о Врчевићевој подјели шаљивих народних приповједака (1905)⁹⁹, као и кратки приказ једне књиге шаљивих народних прича, објављене у Њујорку 1912. године.

При томе треба имати на уму да је у едицији Матице српске *Књига за народ* сличну књигу (шаљивих прича) објавио и сам Ђоровић 1913. године¹⁰⁰, где је пар година раније већ имао збирку новосакупљених народних приповједака¹⁰¹. Ширину његовог интереса за питања усменог, народног стваралаштва потврђују, на примјер, и чланак "Пшенично зрно велико као крушка" (о народној причи "Како је нестало правде на земљи"), објављен у дубровачком *Срђу* 1907, као и расправа о мотиву глади у народном предању, штампана у *Хрватској њиви* 1918. године, итд. Да се усменом прозом исцрпније бавио свједочи и један његов библиографски попис те врсте стваралаштва¹⁰².

Није Ђоровић, наравно, запоставио ни поезију, у вези с којом је такође дао значајне радове. Приредио је и јед-

jut, 1918, књ. II, 1-2, 65; од 16. јула); Camilla Lucerna: Montenegros bedentendstes Heldenvolkslied, Die Hochzeit des Maxim Crnojevića" (*Српски књижевни гласник*, 1911, XXVII/3, 225-229); Bosnische Volksmärchen von Milena Preindlsberger - Mrazović. Mit Illustrationen von Ewald Arndt. Innsbruck, A. Edlingers Verlag, 1905, (*Летопис Матице српске*, 1905, I, књ. 229-231, 108-113).

⁹⁹ "О Врчевићевој подјели српских народних шаљивих приповједака", *Српски књижевни гласник*, 1905, XV/4, 304-307.

¹⁰⁰ *Шаљиве, кратке српске народне приповијетке*. Изабрао и средио Владимир Ђоровић. Нови Сад, 1913.

¹⁰¹ *Српске народне приповетке*. Сакупио Владимир Ђоровић. У Новом Саду. Издање Матице српске, 1909.

¹⁰² "Прилог библиографији српских народних приповједака", *Српски књижевни гласник*, 1905, XV/4, 304-307.

ну збирку која се односи на немањићки период¹⁰³. У видокругу његовог интереса нешто више долазе до изражaja питања која се најчешће постављају управо у вези са пјесмама из тог круга, али се преокупација тим темама може објаснити и Ђоровићевим интензивним бављењем нашом средњовјековном књижевношћу. На једном мјесту чак се и посебно осврће на народну традицији о Немањи¹⁰⁴.

Са чланком на тему о небеском царству кнеза Лазара (1925-26), у најужој вези је и приказ рада Дим. Ђуровића о митолошким елементима у кључној пјесми са овим мотивом (1921), а ту су и критичке опаске на рад Милоша Ђурића о смрти мајке Југовића (1919). Овдје је згодно поменути и рад о Часним Крстима у народној пјесми, где се трага за хагиографским утицајима на народну пјесму (1925-26). Посебно треба скренути пажњу на Ђоровићево истраживање тужбалице: након кратког већ поменутог рада о тужбалици у Мостару из почетне фазе бављења усменом традицијом, Ђоровић 1908. године у *Бранковом колу* 1908. године у шест наставака објављује један много озбиљнији и амбициознији рад на ову тему, од кога "ни до данас нема бољег"¹⁰⁵, у коме говори о типским особинама тужбалице уопште, скреће пажњу на њене карактеристике код нас, те даје примјере из Херцеговине и Мостара. Урадио је и један библиографски попис збирки народних пјесама¹⁰⁶.

¹⁰³ Српске народне песме, Књ. I. Немањићи, Средишњи одбор за народно просвећивање, Београд, 1924.

¹⁰⁴ "Из народне књижевности", Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, 25/1913, VII/XII, 337-361.

¹⁰⁵ Лука Шекара, "Неколико запажања уз Ђоровићеве радове о народној књижевности", Српска проза данас [и] Владимир Ђоровић живот и дело, Ђоровићеви сусрети прозних писаца у Билећи [и] Научни скуп у Гацку, 19-21 септембар, 1998 стр. 263, СПКД "Просвјета" Билећа, СПКД "Просвјета" Гацко.

¹⁰⁶ "Српске народне пјесме. Библиографски преглед збирки", Српски књижевни гласник, 1911, XXVIII/8, 593-603; 9, 672-681; 10, 750-758.

Ваља истаћи Ђоровићев интерес и за однос усмене и писане књижевности. У том погледу посебно се препоручују два рада. У првом се ради о књижевној транспозицији једног историјског догађаја везаног за Ивана Кнежевића родом из Дворова, познатог под именом Кнез од Семберије, који се доказао једним узвишеним гестом спасавања Срба допалих турског ропства. Ђоровић упоређује како је тај догађај приказао Филип Вишњић, како Сима Милутиновић Сарајлија, а потом како га је обрадио Нушић у драми *Кнез од Семберије*, који је, приказујући овај догађај као Кнежеву личну жртву, успио да изјегне дословно угледање на народног пјевача¹⁰⁷. У другом раду Ђоровић расправља о Огризовићевој драми *Бановић Страхиња*, где су по његовом мишљењу, изневјерени вријеме и обичаји о којима се говори по угледу на чувену народну пјесму. Тако је, на примјер, Анђелија као "збир мутних и перверзних типова модерне драме делимично нордијског манира" врло "несрећно бачена у овакав склоп и у овакву мотивацију"¹⁰⁸. Ако је хтио да "даде модерно компликован женски тип, да уђе у савремени менталитет нервне и индивидуалистичке драме, да буде хрватски Вајлд, Стриндберг или Хоффманстал"¹⁰⁹, Огризовић је, сматра Ђоровић, требао да преузме мотиве из Библије и античког свијета, а не из наше епике, где је морал врло строг и потпуно другачији. На овај начин испада као да је хтио увриједити част и јунаштво српског средњовјековног властелина и морала уопште. И у изучавању усмене књижевности, а што још више долази до изражaja када се бави средњовјековном литерарном традицијом, Ђоровић се у

¹⁰⁷ Текст је прво објављен као предговор Нушићевом дјелу објављеном у Малој библиотеци 1919. године, а потом пренесен у књигу *Покрети и дела*. Кориштен је и за идање Нушићевих *Сабраних дела* из 1931. године.

¹⁰⁸ "Огризовићев Бановић Страхиња", *Покрети и дела*, стр. 160.

¹⁰⁹ Исто, стр. 161-162.

значајној мјери исказује и као историчар. То се види у многим његовим радовима, а овдје ћемо скренути пажњу само на један од најзначајнијих, у коме се бави историјском вриједношћу Вишњићеве пјесме "Почетак буне против дахија" (1936).

Све радове Ђоровићеве о питањима усмене књижевности овдје, наравно, није могуће поменути, али на kraју посебно треба скренути пажњу на оне у којима се бави усменом литерарном традицијом босанскохерцеговачких Муслмана, о чemu је напријед било говора.

У склопу изучавања усмене народне традиције треба поменути и радове из подручја етнографије у којима се налазе резултати властитих Ђоровићевих истраживања, као и прикази и осврти на сличне радове других аутора. У тим радовима Ђоровић се бави питањем бигамије и полигамије код Срба (1907), српским народним јелима у Босни и Херцеговини¹¹⁰, пацифизмом код Срба у вези са Божићем као празником мира и љубави (1938), сахрањивањем и подизањем надгробних споменика у нашим крајевима у средњем вијеку (1956), муслманском беговском свадбом у Босни (1924), крвном осветом у Боки Которској (1918), причама из живота Бјелопавловића (1938), итд, итд.

Као и већина слависта његовог времена и Ђоровић се претежно бавио историјским проучавањем усмене народне традиције и мотивима који се у њој срећу, али кад год би му се указала прилика за то, није остављао по страни ни естетску вриједност народног стваралаштва. Оцјену да је то "генетичко-филолошко и позитивистичко, историјско-књижевни проучавање усмене литературе

¹¹⁰ "Лука Грђић Бјелокосић: Српска народна јела у Херцеговини и у Босни" (из X књиге *Српског етнографског зборника*), Босанска вила, 23/1908, 17, 171.

чији су извори очито у Јагићевом семинару, а онда и у школи Павла Поповића¹¹¹, не би наравно требало узети пежоративно, поготово ако се има на уму Ђоровићев однос према епигонима "Даничићеве школе, који су књижевну вредност поједињих дела ценили по чистоћи њихова језика и одређивали судове неупућене публике неукусним филолошким доктринализмом"¹¹². Као и у свим другим подручјима истраживања и у изучавању нар-одне књижевности он је акрибичан, документован и аналитичан дух и строг судија¹¹³. Такав је био већ и у првим радовима и такав је остао до краја научне каријере, не либећи се да уз значајне и обимне студије о појединим темама, пише и сасвим кратке чланке и биљешке о разним темама из ове области, новим књигама народног стваралаштва, већим и мањим, више или мање значајним радовима и чланцима других аутора, и сл.

2.

Иако се старом књижевношћу почeo бавити коју годину касније него осталим периодима српске књижевности, за то је претходно ипак требало стећи додатна филолошка и друга знања (транскрибовање старих рукописа¹¹⁴,

¹¹¹ Славко Леовац, "Владимир Ђоровић (1885-1941)", *Књижевна критика 1878-1941. Прилози за историју књижевности Босне и Херцеговине*, Институт за књижевност - Светлост, Сарајево, 1991, стр. 145.

¹¹² "Преглед савремене српске књижевности", Алманах Књижевног југа, Загреб 1920, стр. 28.

¹¹³ За Драгутина Костића, на примјер, каже да "покушава да реши питање о рођењу Краљевића Марка по чистом методу домишљања, не мајући на расположењу ниједног новог извора" ("Драгутин Костић, Кад је рођен Марко Краљевић?", *Прилози за језик, књижевност, историју и фолклор*, 1936, књ. XVI, 1, 177.)

¹¹⁴ У једној прилици Ђоровић каже да се за проучавање старе књижевности "више него иgdje тражи права филолошка акрибија" ("Geschichte der älteren südslavischen Literaturen, von Dr. M. Murko", *Српски књижевни гласник*, 1909, XXII/1, 51).

и сл.), и у овој области истраживања Ђоровић је дао значајне резултате; у радовима из овог подручја он је "сем изврсних интерпретација учинио и знатна открића"¹¹⁵. У овој дисциплини, већ и по самој њеној природи, али и по ауторовој предодређености и предспреми, више је дошао да изражaja Ђоровић историчар, па су стилске вриједности и поетичке карактеристике средњовјековних словенских и српских списка којима се најчешће бавио, унеколико остале по страни. Акрибичност, као битна карактеристика овог аутора, неовисно о томе којим се књижевним или ширим културним питањима бавио, овдје је посебно долазила до изражaja, некада и у толикој мјери да је изгледало као да је сама себи сврха. То, међутим, није била само искључиво његова особина, него природна посљедица степена до кога се у славистици тада било дошло у проучавању ове дисциплине, којом се Ђоровић није бавио као неким споредним предметом и успут - и овдје је, као и у проучавању народне књижевности, спадао међу значајније ауторитете свога времена.

Све у свему он је објавио четрдесетак научних радова из ове области, неколико обимних студија, потом више већих радова или чланака о разним питањима српске средњовјековне књижевности, њених веза са нар- одном књижевношћу и књижевностима других народа, те осврта и приказа на оно шта су о овом предмету писали други аутори, и сл. Ваљаност и значај сваког од тих радова са данашње тачке гледишта, треба можда још једном поновити као и у случају са усменом књижевношћу, могу показати само уже професионално усмјерени стручњаци, а у оваквим приликама тешко је дати нешто више од прегледа најважнијих питања и тема којима се Ђоровић бавио. Сретна је околност што је

¹¹⁵ Мирјана Богавац, "О доприносу Владимира Ђоровића..." стр. 224.

своје погледе о схватању овог књижевног предмета, те степену изучености и пожељним правцима његовог даљег истраживања аутор експлицитно дао у једном посебном чланку, тако да их није потребно утврђивати посредним путем.

Позивајући се успутно на становиште Павла Поповића, исказано у његовом *Прегледу српске књижевности*, где се стара књижевност своди на књижевност у ужем смислу ријечи, Ђоровић износи сопствено схватање да то мјерilo није нимало историјско, јер "ми не можемо књижевну активност извесних периода пресуђивати друкчије него како се она тада схватала када је стварана". У супротном књижевна историја не би била оно што јесте и садржавала би превише произвољности и једностраних информација. У вези с тим је и напомена да наша стара писменост "није у својој генези схватана као књижевност са појмом који се томе даје у наше време" него је њен постанак и развитак увјетован практичним потребама и схватањима онога времена. А у то вријеме мотиви рада на тим пословима "нису били спонтани" већ одређени напором да се добију српски писане, разумљиве књиге за потребе цркве и њених органа. "Она, према томе, није била ни практична стваралачка књижевност, него или чист превод или препис са туђих изворника, један обичан механички рад"¹¹⁶. По схватању тога доба битна је била вјештина у писању - отуд гесло да добар писар вриједи колико и добар писац. Превод, препис и самостални књижевни рад међусобно су испреплетени, граница између примљеног и новодонесеног је изгубљења, а индивидуални допринос појединача је релативан и тешко ухватљив. Стога метод по коме се из читавог тог

¹¹⁶ "Проучавање старе српске књижевности II", *Просветни гласник* 39/1922, 5-6, 292; мај - јуни.

корпуса "издаваја као за неку антологију оно што одговара савременом схватању и критичном мерилу новијих књижевности", не омогућава потпуно сагледавање смисла, значаја и дometа старе књижевности. Мада помало звучи традиционалистички, Ђоровићево упозорење да критичко начело у историји књижевности не смије да се развија на рачун историјског, ипак није без основа, поготово у конкретним случајевима које наводи. "Како књижевна историја има као главну дужност да приказује развој књижевности, то она безуветно мора приказивати све моменте тог развоја, сва лица која у њему узимају осетна учешћа, и све факторе који у том приметно суделују". У том погледу сматра да се не може олако прелазити преко неких критичара који су, упркос чињеници да им је "репутација била већа од способности", у одређеним периодима "водили главну реч у првим књижевним листовима и давали суд који се онда ценио и који није био без утицаја"¹¹⁷. Значај историјског принципа посебно се односи на стару књижевност у којој је, осим самих текстова, потребно анализирати и укупну материјалну и духовну културу времена у коме су они настали и служили својој сврси. У складу с тим нетачно је и оно мишљење Павла Поповића по коме у прегледима књижевности новијим периодима треба давати сразмјерно већи значај, јер старији књижевни периоди "не служе само као увод у новије"¹¹⁸, него имају и сопствени значај.

Међутим, Ђоровић ни у једном тренутку не остаје само на томе. Полазну спознају "да је читава наша стара књижевност одраз и наставак византијске, и да је на-

¹¹⁷ Исто, стр. 294.

¹¹⁸ "Павле Поповић: Преглед српске књижевности", Преглед, 1/1910, 5, 317; од 15.IX.

јвећи део наше духовне културе тога порекла", он допуњава потребом и захтјевом да се "непосредно установи да ли и у колико у том целом деловању има и нашег оригиналног"¹¹⁹, на основу чега је могуће говорити о особинама старе српске књижевности. Њену животворност он препознаје и у дјелима новијих писаца (Ракић, Дучић, Шантић, В. Петровић, М. Королија, М. Јакшић, М. Божић, итд.) којима је послужила као богата ризница грађе и инспирација за дјела на тему националне обнове и патриотског заноса у судбоносним догађајима који су претходили балканским ратовима, Првом свјетском рату и ослобођењу и уједињењу свих земаља и крајева где су у већем обиму живјели Срби.

Паралелно са сопственим схватањем појма старе књижевности и разјашњавањем најбитнијих, начелних питања у вези са њом, Ђоровић даје и преглед истраживачких послова који су већ урађени, са критичким односом према дотадашњим најважнијим подухватима у издавању те грађе и коментаром дотадашње научне обраде тих спisa од стране најзначајнијих, наших и страних истраживача. Тврдећи да "све што се у том правцу до данас урадило, једва премаша значај бољих припремних радава"¹²⁰, он сматра да би прва и приоритетна дужност будућих истраживача, историчара и филолога, требала бити да припреме и покрену "једну критичну, потпуну збирку свих српских повеља и писама од XII века унапред, издајући без ограничења потпуно свако писмо до kraja XV века, до пропasti српских држава, а од онда правећи извесну селекцију по садржају"¹²¹. У вези с тим он је ускоро (1925), са Фер-

¹¹⁹ "Проучавање старе српске књижевности II", стр. 295.

¹²⁰ "Проучавање старе српске књижевности I", Просветни гласник 39/1922, 3-4, 208; март - април.

¹²¹ Исто, стр. 209.

дом Шишићем и Станојем Станојевићем, Српској краљевској академији, као најкомпетентнијој научној установи за такве послове, која¹²² "није учинила апсолутно ништа за систематско проучавање српске историје и књижевности", подниво предлог за поновно, критичко издавање историјских списка старих писаца на нашем и страним језицима.

Мада се и у случају старе књижевности бавио разним аспектима и питањима, највећу пажњу, чини се, ипак је посветио темама о светом Сави и његовим слједбеницима. Осим неколико уопштених, краћих, синтетичких, популарно и прегледно писаних чланака о највећем просветитељу и књижевнику српског средњег вијека, као што су онај у *Браству* (1921), *Новостима* (1925), календару *Вардар* (1936), *Гласнику подмлатка црвеног крста* 1938-39), и сл., срећемо и посебне, специјалистичке теме везане за овог светитеља, на примјер о једном детаљу у *Немањином житију* од св. Саве (1926), о стиховима о светом Сави од непознатог пјесника из XIX вијека¹²³ или о *Пролошком житију светог Саве* (1938), као и приказе радова и књига о светом Сави Кирила Живковића (1921), Милутина Јакшића (1923), Станоја Станојевића, Милоша Црњанског и Милана Стјимировића Јовановића (1935). Међутим, круну свих Ђоровићевих истраживања и спознаја о светом Сави представља његова обимна студија *Питање хронологије у делима светог Саве* (1940) у којој критички, исцрпно, али опрезно разматра пет битних питања у вези са хронологијом у његовима дјелима (година Немањина рођења, ко је отац Немањин, кад је Немања дошао на власт, пренос Симеонових моштију и кад се Немања одрекао престо-

¹²² Исто, стр. 213.

¹²³ "Стари стихови о светом Сави", *Богословље* 10/1935, 2/3, 118-121.

ла). У цјелини гледано Ђоровић врло обазриво прихвата могуће претпоставке да поједини датуми у Савиним дјелима можда нису тачни. Десетак година раније Ђоровић је, у оквиру реализације пројекта који је предложио Академији, веома скрупулозно приредио дјела светог Саве са уводном студијом од преко шездесетак страна. У првом дијелу књиге Ђоровић објављује седам списка (*Хиландарска повеља*, *Карејски типик*, *Хиландарски типик*, *Студенички типик*, *Симеоново житије*, *Служба Светом Симеону*, *Писмо Спиридону*) који "су Савини или у којима је бар Савина сарадња ван сумње". За сваки спис посебно акрибично су дати подаци кад је настало, када и како је преписиван, где се налази, како је до сада издаван, и сл. На крају, ситнијим словима, штампано је "неколико списка, који се приписују њему, али у данашњем облику несумњиво нису његови или су очувани непотпуно и у изводу"¹²⁴. Издање дјела најважнијег писца "наше старе књижевности" и једне од "најкрупнијих личности наше историје"¹²⁵ било је прилика да се темељније размотре и правила издавања наших стarih споменика о којима је у Академији било доста говора, али без правог резултата. Између старе традиције коју су "нарочито освештала издања П. Шафарика и Ђ. Даничића", и новије руске школе која је захтијевала да се стари списи издају "потпуно онако, како су очувани у рукописима, чак и по спољашњем облику, са истим редом редова, са истим скраћеницама и разним знацима"¹²⁶, Ђоровић је изабрао средње рјешење којим је настојао помирити захтјеве и једне и друге школе. Акрибност овог издања потврђују српскословенски и грчко словен-

¹²⁴ Списи св. Саве, издао их др Владимир Ђоровић, Београд - Сремски Карловци, 1928, стр. XXXIII.

¹²⁵ Исто, стр. I.

¹²⁶ Исто, стр. LV.

ски рјечник, предметни регистар и регистар личних и географских имена.

По истој, научно скрупулозној методологији, десетак година касније објавио је Ђоровић у издању СКА и *Житије Симеона Немање* од Стевана Првовенчанога, држећи да је тај спис рађен "са много књижевног смисла, са лепим прегледом и са занимљивим садржајем"¹²⁷, што свједочи да је његов аутор био "човек са несумњивом књижевном културом"¹²⁸. Прије тога у једном приказу писао је о српским преводима овог житија Драгутина Костића и Миливоја Башића¹²⁹, а потом, у обимној студији од четрдесетак страна, о међусобним односима постојећих биографија Стевана Немање (1936). Од приређивачких послова ваља поменути и Ђоровићево издање Доментијановог списка *Живот светога Саве и светога Симеона* у издању Српске књижевне задруге (1938). Када су у питању значајнији писци којима се бавио, овде је, свакако, треба поменути и велику студију *Силуан и Данило II, српски писци XIV и XV века*, објављену у *Гласу СКА* 1929. године, у којој су сретно спојени истраживачки напори и стилска анализа средњовјековних списка да би се потпуније идентификовала два значајна српска писца и утврдио њихов књижевни значај. То се посебно односи на Силуана чије ријечи на крају пјесме у част Светог Саве "Слова славе Сави сплете Силуан" тумачи свјесним књижевним чином и јасном књижевном самосвијешћу аутора: "Очевидна је ствар, да је то почињање свих пет речи са словом с намерно удешено; то одмах показује писца, који има необичнија књижевна средства и извесне књижевне амбиције које нису честе у нашој

¹²⁷ *Житије Симеона Немање* од Стевана Првовенчанога, Београд, 1938, стр. 8.

¹²⁸ Исто, стр. 9.

¹²⁹ "Немањино житије" од Стевана Првовенчанога у новијим српским преводима", *Прилози за књижевност, језик и фолклор*, 6/1926, 2, 320-324.

старој књижевности"¹³⁰. У даљој анализи и коначном закључку Ђоровић инсистира управо на књижевном значају ових писаца: "Силуан и Данило представљају и један од датума у развитку наше прозодије. Они су, ево, изазвали уопште интерес за нашу уметничку прозу и песништво у старој књижевности и кренули неколико питања, која ће за проучавање тога периода бити од ширег значаја"¹³¹.

Посебно су значајне Ђоровићеве студије о односима и међусобним утицајима стarih записa и натписa различитог поријекла, од коjих нарочито треба истаћи два обимна и темељна рада, објављена у *Гласу СКА*, хронолошки међусобно веома удаљена, али сасвим сродна по замисли и научној изведби. У првом, објављеном 1910. године¹³², тим питањем Ђоровић се бави на примјеру грчких и српских извора, којом приликом утврђује да су утицаји били вишеструки, дијелом непосредни а дијелом посредни, преко бугарске и руске књижевности које су се, као и српска, развијале по византијским узорима. Други, обимом десетак страница још већи рад, објављен 1938. године, бави се утицајем "наших записa и натписa на писаре других словенских народа, а посебно на словенске писаре румунске књижевности"¹³³, све то у склопу међусобних утицаја свих словенских књижевности које су се, опет, све скупа, развијале под уливом византијске књижевности.

Осим ових објавио је Ђоровић значајан број већих или мањих чланака и о разним другима питањима наше старе

¹³⁰ "Силуан и Данило II, српски писци XIV - XV века", *Глас Српске краљевске академије* СХХХVI, други разред, 72, стр. 15.

¹³¹ Исто, стр. 54.

¹³² "Утјеџај и одношај између стarih грчких и српских записa и натписa", *Глас Српске краљевске академије*, 1910, LXXXIV, 1-60.

¹³³ Узајамне везе и утицаји код стarih словенских записa. Написао Владимир Ђоровић, СКА, *Глас CLXXVI*, Београд, 1938, стр. 3.

књижевности. Најчешће су то појединачни описи дотад непознатих или мање познатих писаних споменика српске средњовјековне културе (записа, натписа, повеља, рођословија, и сл.), поријеклом везаних за одређене манастире, цркве, надгробне споменике, итд), а потом и чланци о неким посебним питањима, као што је, на примјер, онај о женама у књижевности средњовјековне Србије¹³⁴, или прикази и осврти на књиге и радове из ове области других аутора.

И у најобимнијим својим радовима и најмањим чланцима и биљешакама из ове области, а што се односи и на све остale дисциплине којима се бавио, Ђоровић је показивао двије основне особине: акрибичност, претежно ослоњену на начела историјске науке¹³⁵, са свим добрым и лошим особинама таквог поступка, те критичност, која понекад прелази у манир и постаје сама себи сврха.

III

1.

Када је у једној прилици Павле Поповић посјетио угледну кућу Ђоровића у Мостару, представили су му и једног дјечака, млађег брата Светозаревог - Владимира. Чувени београдски професор помиловао је дјечака по глави и упитао га ваљда једино што га је и могао упитати: "Хоћеш ли и ти постати писац?" Дјечак је зажагрио очима и одговорио, исто тако, ваљда једино што је и мо-

¹³⁴ "Жене у књижевности у средњевјековној Србији", *Вардар календар*, 18/1929, 48-51.

¹³⁵ "У старој српској књижевности, Ђоровић је, прије свега, налазио историјске изворе и језичке споменике" (Војислав Максимовић, "Владимир Ђоровић као истраживач старе српске књижевности", *Српска проза данас [и] Владимир Ђоровић живот и дјело...*, стр. 241).

гао одговорити: "Хоћу"¹³⁶. И постао је. Први књижевни рад, једну малу поучну цртицу под насловом "Зло друштво", Владимир Ђоровић објавио је као тринаестогодишњи дјечак у панчевачком листу за дјецу *Споменак* 1898, где је 1899. године штампао и стиховану басну о лисици "Кисело грожђе". Након тога је 1902. године објавио још једну пјесму, а тек 1903, као осамнаестогодишњак, у правом смислу ступа на књижевну сцену: те године, наиме, објављује петнаест пјесама, три приповијетке и седам књижевно-културних чланака. Иако ће му прво књижевно-културни, а потом и историјски радови убудуће бити примарни, млади Ђоровић као пјесник и приповједач није се баш одмах и лако предао. Након што је објавио близу тридесетак пјесама и мање од десетак прича, послије 1908. године (с изузетком једне заостале пјесме у *Књижевном југу* 1918. под именом Ј. Јанковић) у листовима и часописима више не срећемо ову врсту Ђоровићеве књижевне активности.

Тешко је рећи на што би изашло да се Вл. Ђоровић и даље наставио бавити поезијом и прозом, али на основу оног што је објавио и с обзиром на то где је штампао те своје радове, слободно се може рећи да је он и као пјесник и као приповједач био достигао ниво текуће књижевне продукције у српској књижевности тога доба. Јер, угледни часописи као што су *Бранково коло*, *Босанска вила*, *Дело*, *Срђ*, *Нова искра*, и сл. доносили су његове пјесме и приче равноправно са многим другим, некад мање познатим, а некад и веома значајним писцима. Почетком јануара 1903. године његова пјесма, на примјер, излази на насловној страни *Бранковог кола*, зајед-

¹³⁶ Павле Поповић, "Сећања на Алексу Шантића", *Српски књижевни гласник* нс., 1924, XI/4; 292, од 16. фебруара.

но са Шантићевом пјесмом, док му се друга пјесма у истом часопису 1907. године штампа на истој страни где почиње и прича његовог брата Светозара. То, наравно, још увијек не значи да је он у свом развоју баш дотле стигао.

Његове пјесме ипак још увијек носе печат почетног развоја и у њима се лако препознају утицаји многих, посебно старијих српских пјесника. Има ту и Бранкове младалачке разиграности и Змајевог једноставног стиховања и Војислављеве антике и идиличности. Мотиви су му најчешће љубавни, амбијент највише оријентални, можда више посредни - на изглед Јована Илића, него непосредни - на А. Шантића. Али и онда када хоће да буде локалан, мостарски, његове пјесме су више дословно подражавање севдалинки, него њихова аутентична рекреација.

За причу је, изгледа, Ђоровић имао нешто више смисла. На основу оног што је публиковао уочљиво је да већ посједује извјесну наративну самосвијест, можда више у способности да изабере и на прави начин слиједи добре узоре, него у неком сопственом наративном кључу или новим и другачијим темама и мотивима. Прича "Не могу једно без другога" (*Босанска вила*, 1904) као да и није његова него његовог брата Светозара Ђоровића, што само може бити похвално за једног почетника: помало хумористички осјенчен мотив "на смрт" завађених и међусобно нетрпељивих људи, у овом случају мужа и жене, који се свађају и глаже док су заједно, а неодољиво осјећају потребу једно за другим када се тако посвађани разиђу, послужио је Светозару Ђоровићу да напише неке од најбољих својих прича. На другој страни, кочићевска, политички усмјерена прича "Биједа" (*Бранково коло*, 1907), о самохраном оцу коме је један син постао

лопов, други умро у ћесаровој војсци, а трећи због сиротиње отишао Америку, није домашила амбициозно замишњни циљ, док прича "У винограду", коју би у извјесном смислу било могуће посматрати као посестриму Кочићеве приче "Мргуда", и сама за себе свједочи о Ђоровићевом приповједачком дару који је, да је даље ваљано његован, могао дати и много значајније резултате. Амбијент у коме се одвија драматична борба страсти и дужности овдје је смјештен у херцеговачки виноград, где још више долази до изражaja, дјевојчина мајка је "покварена жена" која је напустила породицу, па настрљивост младића и овдје, као и код Кочића, дјелимично подстиче помисао "на исту крв у обема". И овдје је дјевојка, као и Мргуда, свој гријех платила животом, у овом случају скоком у Неретву, али младић добија сatisfакцију што је није "преварио" он него његов супарник. И поред упадљиве сличности са Кочићевом "Мргудом" ова Ђоровићева прича има и сопствене вриједности, првенствено због запаљиве, вреле и пјенушаве игре чулности и страсти, која израста из локалне херцеговачке амбијентације. А да је Вл. Ђоровић имао амбиције и смисла и за властита, чак необична наративна рјешења свједочи на примјер прича "Јубав је јубав" (*Босанска вила*, 1903), не само по томе што ту опсједнутост локалних типова женом поприма бизарне манифестације, него и због фантастике преузете из народних вјеровања која је у причи сликовито укључена у остваривање тих бизарних прохтјева.

Иако није наставио да пише пјесме и приче "литерарна жица" коју је Ђоровић неоспорно посједовао није се у њему прекинула и зарћала, него се на дискретан начин и даље развијала и јасно указивала не само у његовим текстовима о књижевности, него и у историјским

радовима. Много шта од оног што је написао, отуд, дјелује као фина, питка проза, а понешто чак и као чиста поезија.

2.

Од писца као што је Владимир Ђоровић, који се бавио науком о књижевности, у већој мјери историјом књижевности, а нешто мање књижевном критиком, и који је, уз то, значајан дио свога опуса посветио културној историји и старој и усменој књижевности, тешко би се могло очекивати да има сопствена поетичка схватања, било у имплицитном, било у експлицитном смислу. Обично се, отворено или увијено, његов научни метод проучавања књижевности именује као позитивистички и/или филолошки, при чему се нико баш не сатире да са значења ових појмова које данас имају, отклони помало ипак негативне конотације. У том погледу Ђоровићу се наноси извјесна неправда. Наиме, пажљивијим ишчитавањем његових књижевних списка, који од давне књиге *Покрети и дела* (1920), све до данашњег дана нису објављивани ни у најскромнијем избору, није баш немогуће уочити његова доста јасна поетичка начела, било да се ради о погледу на развојну линију српске књижевности и главне носиоце и арбитре њеног континуитета, било да је на ствари уско поетичка, идејно-естетска актуелност поједињих дионица њеног развоја у односу на коју Ђоровић показује више склоности него према осталима. Иако се Ђоровић бавио најразноврснијим кругом писаца, међу којима су и они најзначајнији и они за које и сам каже да нису вриједни ни помена, могуће је ипак, с времена на вријеме, овдје и ондје, пронаћи, извући на светло дана и сложити у одређен систем његова књи-

жевна схватања и лоцирати их у поетички јасно дефинисан простор развоја српске књижевности.

"Као наш читав национални живот у времену пре почетка овог рата и српска је књижевност, упоредо са народном науком, била у најлепшом развоју својих стваралачких вредности", каже Ђоровић у већ поменутом чланку "Преглед савремене српске књижевности". "Никад, од како она постоји", вели он даље, "није у њој истодобно радио више талената непрепорних уметничких квалитета, нити је њен општи ниво био икад више дигнут, нити се јаче осећао благородни утицај западњачких културних особина у стваралачкој психи читавог нараштаја, нити је свеснији и делотворнији био утицај уметничке и друштвене критике, нити су икад били бољи изгледи, да се српска књижевност упућује правцем, где ће и остати расна и специфична и бити књижевност у великим и пуном смислу те речи"¹³⁷. Ђоровић говори о оном "златном добу" наше новије књижевности на крају деветнаестог и почетком двадесетог вијека, када је она под утицајем западних узорака достигла своју праву и пуну мјеру, јер те утицаје није дословно и пасивно преузимала, него је и послије свега остала наша и, што је још важније, дефинитивно постала права књижевност, самоодржива и у социјалном и у естетском погледу. Уз назнаке који су пјесници црпили подстицаје из којих страних литература (Дучић, Ракић, Пандуровић, ДИС и Бојић из француске, М. Ђурчин и Д. Митриновић из њемачке, С. Стефановић из енглеске, М. Королија из талијанске), он инсистира управо на томе да се није радило о помодним утицајима или о подређеном положају у односу на узоре, већ о дубљој инспирацији и

¹³⁷ "Преглед савремене српске књижевности", Алманах Књижевног југа, Загреб, 1920, стр. 27.

продуктивном сусрету са развијенијим страним књижевностима: "А све то није застајало на самој контемпладији узора, него је ишло за дубљим оригиналним стварањем и ово ново поколење (сравните само високо естетску *Антологију новије српске лирике* Богдана Поповића) дало је у две десетине година више и јачих ствари апсолутно уметничке вредности, него сва српска лирика од њеног постанка па до појаве Војислава Илића". Континуитет српске приповијетке "у правој линији" он прати од Лазаревића, преко Матавуља и "поред" Веселиновића и Сремца који не могу издржати ту мјеру, "до сијног Борисава Станковића и његове групе", Ђипика, Ђоровића и Кочића. За уочавање његових поетичких схватања посебно је, међутим, значајно да он готово с усхићењем скреће пажњу и на групу прозаиста који у тај континуитет очито не улазе "у правој линији". Битно нови квалитет у приповијеци у односу на јадно стање из осамдесетих Ђоровић очито није без разлога показивао управо на примјеру те групе приповједача. "Колика разлика у сваком погледу! Како се развио смисао за дубље проблеме и око за финија посматрања, како се проширио уметнички видокруг, с каквом се осећајношћу рони у душу и како се сад само пише! Каква блиставост слика и упоређења у Исидоре Секулић, каква снага описа у Вељка Милићевића, каква вештина истаћи појединост код Вељка Петровића!"¹³⁸. Додајмо да ту убраја и Милицу Јанковић, па ће утисак како су Ђоровићеве симпатије за најажурнији, готово ексклузивистички поетички модел српске прозе пред Први светски рат не само сасвим уочљиве, него тоном дигнуте готово до егзалтације. У том повлаштеном тренутку српске књижевности посебно мјесто има књижевна критика која коначно долази

¹³⁸ Исто, стр. 28.

до пуне самосвијести и на прави начин почиње да извршава сопствену мисију и врши своју функцију. "Тек са Недићем и Богданом Поповићем", каже Ђоровић, "јавља се код нас тип западњачких критичара вишег реда са солидном књижевном ерудицијом, високим смислом о свом позиву и строгом мером за наше књижевно стварање"¹³⁹, а на истом послу нашли су се и њихови часописи *Српски преглед* (1895) и *Српски књижевни гласник* (1901) и нешто касније настављачи тог књижевног тренда, првенствено Ј. Скерлић, а с њим и М. Грол, М. Предић, Б. Лазаревић. Укупни књижевни раст потврђује се потом и развојем нових књижевних родова, као што су путопис (Дучић, И. Секулић), бесједе (Николај Велимировић), мисли и максиме (Божидар Кнежевић), те науке о језику, историографије, етнологије, и сл.

Потом Ђоровић даје преглед књижевног стварања у току рата и непосредно послије њега. Иако овај чланак пише 1919. године, кад још увијек није било нити је могло бити значајнијих књижевних резултата, његов закључак је сасвим обесхрабрујући, могло би се рећи у толикој мјери да се послије тога у међуратном периоду у књижевном погледу и није могло очекивати било шта што би било упоредиво са предратним полетом и достигнућима: "Како је све то убого и мало! Како је ни у каквом размеру према оном, што се стварало у годинама пре рата! И како је уско, ограничено, готово као осуђено на пролазност"¹⁴⁰.

Показало се да ће све бити супротно од овог. Већ и тада било је доста наговјештaja да долази једна бурна и

¹³⁹ Исто, стр. 29.

¹⁴⁰ Исто, стр. 35.

исто тако продуктивна књижевна епоха, која ни у тој почетној фази није давала сигнале нечег осуђеног на пролазност. Мада се у једној краткој биљешци у *Српском књижевном гласнику* 1920. године, поводом Цвијановићевог, ћириличног издања Андрићевог *Ex Ponta*, и сам Ђоровић похвално изражава и о овој књизи и о тада већ објављеним Андрићевим причама о Ђерзелезу, сматрајући да је он "несумњиво један од најсимпатичнијих и најбољих младих, са највише срца и уравнотежености"¹⁴¹, он још увијек не показује да уочава какав је писац на видику. Слика о Андрићу, међутим, умногоме се "поправља" оним што је Ђоровић за њега рекао 1941. године, приликом гостовања *Групе сарајевских књижевника* у Београду: "Г. Иво Андрић даје приповетци толико уметничке пажње и уноси у њу толико душевности и психилошке финесе, да она иза Лазе Лазаревића није у том погледу имала скоро ништа боље. Кроз његове приповетке и кроз извесне ствари других млађих приповедача ми сад осећамо неке дубинске особине оне старе сложене Босне, која има у себи нечег архиконзервативног, и столећима наслаганих наслеђа, својих и туђих, и нечег сировог и тамног, али у исто време нечег особеног, необичног, снажног и пуног неке своје боје"¹⁴². Из податка да не примјећију многе значајне међуратне писце и књижевне догађаје, по којима се ова епоха, као и она прије рата, развоју српске књижевности одужила на сасвим достојан начин, не би требало извлачiti далекосежне закључке. Уосталом Ђоровић се тада ипак претежније бавио историјом, а као члан Српске кра-

¹⁴¹ "Ex Ponto, Српски књижевни гласник н.с., 1920, I/1; од 1. септембра.

¹⁴² "Књижевници из Босне и Херцеговине", *Летопис Матице српске*, 115/1941, 355/1-2, 16.

љевске академије, ректор Универзитета и један од веома утицајних људи у јавном и културном животу, уз то близак Двору, он је с великим ентузијазмом и личним убеђењем радио на стварима националног јединства и практичном остварењу југословенске државне идеје. Томе треба додати податак да он ни у предратном периоду није свјесно бирао писце и појаве о којима ће писати у складу са неким својим унапријед препознатљивим поетичким афинитетом, већ је, напротив, писао о најрзноврснијим стварима, често и о потпуно неочекиваним писцима, књигама и појавама. Већ и због тога није била неочекивана ни чињеница да су изван његове пажње остале најзначајније књижевне појаве, књиге и писци између два рата. Ништа се од овог, међутим, не истиче да би се изbjегао или ублажио утисак како је Ђоровић у суштини ипак предратни писац - он је своју представу о књижевности формирао на узорима и вриједностима из времена пре Првог свјетског рата и то схватање је задржао и примјењивао и између два рата. У томе нема ничега чудног: највећи број писаца који су се формирали пре рата у оквиру једног специфичног поетичког обрасца, насталог плодотворним стапањем књижевних и националних вриједности, наставили су између два рата истим путем, продубљујући трагање за концептом специфично наше, расне умјетности и књижевности. Ђоровић је био један од њих и он није марио за међуратне књижевне новотарије, мада се није испољавао ни као њихов велики противник, него их је напротив остављао по страни. О таквом свом односу према њима успутно је, ипак, оставио сасвим вјеродостојне трагове и доказе.

3.

Ђоровићева поетичка схватања дефинишу се у распону идеја аплицираних на два парадигматична романа српске књижевности: *Беспуће* Вељка Милићевића и *Невидбог* Риста Ратковића. Милићевићев роман сматра се посљедњим стадијумом поетичке, наративне иновације пред Први свјетски рат, а Ратковићев једним од примјерних остварења насталих у складу са авангардним поетичким захтјевима међуратне књижевне епохе. Приказ Милићевићевог романа спада у један од бољих и најинтересантнијих текстова Ђоровићевих, јер у њему ризично балансира између чисто књижевних и националних критеријума у оцјени дјела, опасно, у највећој мјери, попуштајући оним првим. Сасвим добро уочавајући и дефинишући умјетнички веома добро дат тип главног јунака у роману и истовремено "признајући" да таквих има и у животу, он помало патетично говори да национално здравље младе генерације ипак није на тај начин и до те мјере угрожено и да је и она достојна највећих дјела својих славних предака: "Хтио је да пружи један тип новије српске генерације, која је према књижевним производима давала утисак једне измождене, скрхане расе, док је у ствари, у великом дијелу нашег народа, у новијим догађајима дала доказа о прогалаштву не мањем од Карађорђевих дана"¹⁴³. И поред извесних примједаба, у коначној оцјени Ђоровић овог писца сматра "не само најбољим међу младима, него бољим и међу старијима; једним од најбољих наших приповједача у опште"¹⁴⁴. То је једна од најласкавијих, ако не и најласкавија оцјена коју је о било ком писцу дао веома

¹⁴³ "Вељко Милићевић, *Беспуће*", Преглед, 3/1913, 9-12, 557.

¹⁴⁴ Исто, стр. 559.

строги и понекада готово чангризави Вл. Ђоровић. Њен значај утолико је већи што се њоме, бар привремено и макар на једном мјесту, превладава и неутралише сопствено поетичко ограничење садржано у националном, у основи ванкњижевном критеријуму за вредновање књижевног дјела. Тим прије што скерлићевски критеријум националног здравља у књижевности у основи никада до краја и није био напустио. "Отуд и његов љут иступ против младих декадената у српској поезији, који је, ма колико иначе местимице одвише резак, у ствари и био потребан", каже он у једном синтетичком чланку о Скерлићу, "јер је устајао против неукусног снобовског пренемагања неинтелигентних људи, који су у рђавој пози давали туп одјек туђег стварања, понекад сасвим страна нашој средини, раси и природи"¹⁴⁵. За разлику од чланка о *Беспућу* В. Милићевића, Ђоровићев приказ Ратковићевог романа *Невидбог* скроз је периферан и успутан, а неки значај може имати само као изричит и поуздан доказ његовог негативног односа према авангардним поетичким пројектима између два рата. То је у ствари рецензија рукописа који је Ратковић понудио за штампу Српској књижевној задрузи, накнадно, као документ, објављена у интерном Задругином гласилу *Гласник СКЗ*. Тај документ интересантан је и стога што свједочи о начину усвајања рукописа у овој престижној националној издавачкој установи: Ђоровић је, наиме, прво дао неке примједбе и захтијевао да се оне усвоје, а потом је рукопис поново гледао сматрајући да ни у том облику не задовољава захтјеве коначне редакције, а поред свега тога поставио и начелно питање да ли Задруга треба

¹⁴⁵ "Јован Скерлић", у књизи: Д-р Ј. Скерлић, *Есеји о српскохрватском питању*. Приредио за штампу и увод написао Владимир Ђоровић, Југославенско накладно дионичарско друштво, Загреб, 1918, стр. VIII.

да објављује и такве књиге. "Оно што бих му нарочито замерио", каже у својој експертизи Ђоровић, "то је модернистичка тежња да и најобичније ствари казује на необичан начин, и да, у тој тежњи, не пази много да ли оно што излази испод његова пера има много логике и укуса"¹⁴⁶. Исцрпан и акрибичан као и увијек, Ђоровић и у овом случају наводи примјере којима поткрепљује своје тезе. За примјер, овдје му смета што код Ратковића курсуми пљуште као "киша оловних пљувачки", што је "тишина чврста као лед" или што се "месец љуљао поврх воде као мртво дете у љуљашци", ријечју управо све оно што би се могло окарактерисати као стилска особеност нових књижевних настојања. А да се овим примједбама циља управо на књижевну авангарду свједочи и напомена поводом поменуте начелне дилеме "да ли се романи овакве врсте могу уврстити у Задругина издања". На коју "врсту" романа се мисли свједочи и његов лични, на први поглед разложан, али у основи ипак уздржан став: "Ја начелно не бих био против тога - Задруга је већ донела *Црвене магле* Г. Драгише Васића, - али бих безуветно, још увек, тражио да се број кумулираних гађења и вулгарности сведе на меру која не би имала карактер форсирања"¹⁴⁷. Ђоровићев однос према међуратним књижевним "претјеривањима" види се и на примјеру његовог схватања покрета социјалне литературе: разлог што социјална тематика и тенденција у новије вријеме доминирају више него раније, произилазе "нешто из праве потребе живота, који даје и сувише грађе за то, а нешто и из књижевне моде"¹⁴⁸, каже он.

¹⁴⁶ "Ристо Ратковић, *Невидбог*", *Гласник Српске књижевне задруге*, 15/1933, 35, 6; од 15. фебруара.

¹⁴⁷ Исто, стр. 7.

¹⁴⁸ "Књижевници из Босне и Херцеговине", *Летопис Матице српске*, 115/1941, 355/1-2, 16.

Своја схватања књижевне критике Ђоровић је дosta јасно и прецизно саопштио успутно у обимној студији о Љубомиру Недићу, студији која је такођер један од најбољих његових текстова, а која је објављена као предговор Недићевим *Целокупним делима*. Ту он сматра да је и Недић имао битних недостатака и ограничења, због којих "није могао да постане апсолутно и велик критичар", чији је "суд чвршћи од гранита". Његов значај он види у томе што је у највећем броју случајева "извесне раније судове померио и подвргао потребној ревизији; али коначних, опште примљених и до краја одрживих судова он је оставио свега три - четири"¹⁴⁹. Све то, међутим не умањује Недићев пресудан утицај који је имао у пресудном и кључном периоду наше књижевности, који је пресудним и кључним постао управо и због његовог књижевно-критичко дјеловања, заснованог на новим, строгим, вишим и чвршћим књижевним мјерилима и захтјевима. У тумачењу Недићеве теорије о неопходности самосталног, аутономног и строгог књижевног суда Ђоровића затичемо како у ствари непримјетно излаже и сопствено схватање књижевне критике. Ту он каже да циљ једне књижевности није да има дјела релативне или условљене, него апсолутне вриједности, те да у складу с тим ни у књижевности, као ни у животу, не треба призивати и апеловати на милосрђе, јер је управо одсуство те хришћанске врлине први услов за пуни развој књижевности: "Што већи захтеви и што развијенија критика, то су и напори за стварање већи и с њима пажња, и тежња за усавршавањем. Ако због тога отпане оно што нема већег даха и моћније стваралачке снаге неће

¹⁴⁹ "Љубомир Недић", у књизи *Љубомир Недић: Целокупна дела, књига друга*. За штампу приредили Владимир Ђоровић и Борivoје Недић. Издање, штампа и повез Издавачког предузећа "Народна просвјета", Београд, без године издања, стр. XXXII.

бити никакве штете"¹⁵⁰. Та рекло би се дарвинистичка и "хигијеничарска" улога критике посебно се уочава у Ђоровићевом схватању односа између историје књижевности и књижевне критике, изреченом поводом Недићевог начела да се, углавном, не бави књижевноисторијским ситуирањем дјела, него га третира таквим какво је само по себи. "Књижевно - историским методом утврдићемо што нам треба да ствари разумемо и да их ставимо на право место, али за оцену њихове праве вредности нема другог пута сем апсолутне критике". О коме год било говора "ми хоћемо да знамо колико ти и други наши писци стварно вреде, независно од њихова значаја у књижевној историји". Иако даље каже да на основу тако утврђене вриједности писци од значаја с правом добијају "још већи ред"¹⁵¹, у основи и даље остајемо у дилеми да ли су *стварна вриједност* једног писца и његово мјесто у историји књижевности у некој супротности или се у ствари ради о међусобно повезаним и условљеним појавама.

На једном мјесту у овом тексту каже се како је Недић имао несумњиву моћ запажања негативног и да је том својом особином учинио више него трагањем за позитивним странама дјела и књижевних догађаја. По томе је Ђоровић несумњиво веома близак Недићу и његов изразито критичан и строг, често непотребан и неправедан суд о свим стварима о којима је писао, првенствено је, изгледа, тога поријекла, уколико се у све то нису умјешале и његове карактерне особине, изражене у високим, непоткупљивим моралним захтјевима, прво према себи, а онда и према другима, мада као саставни дио карактера у таквим стварима нису ријетке ни сујета,

¹⁵⁰ Исто, стр. XIX.

¹⁵¹ Исто, стр. XXXIX.

суревњивост и обична цангризавост. Ма о чему да се радило, Ђоровићева снажна критичка свијест у сваком случају будно је дежурала на бранику стварних књижевних вриједности, онаквих како их је он видио, те била главно оружје његове борбе за књижевну истину, како ју је он схватао. Отуд је сасвим разумљиво што се он "ибрети" над Матошевим, некритичким и панегиричким предговором загребачком издању Нушићевих прича. "У нас је", каже он тим поводом, "раније био обичај, да се само о књижевним јубилејима пише оваким панегиричким тоном, далеким од сваке мјере и истине", док су ту традицију у неко вријеме задржали још само "књижевни хисторичари другога и трећега реда"¹⁵².

Научни метод, строга књижевна мјерила и схватање књижевне критике Ђоровић изгледа у највећој мјери дугује Недићу, али их више усмјерава на утврђивање објективног, историјског слиједа и поретка књижевних чињеница, њиховог међусобног односа у том поретку и односа према свакодневној људској стварности, него на стварну вриједност дјела. При оцјени те тзв. стварне вриједности дјела код Ђоровића доминира миметичко схватање умјетности, испомогнуто снажном имагинацијом и сугестивним скерлићевским импресионистичким, понекад осамостаљеним и самодовољним slikama и метаформа¹⁵³. У " неким његовим радовима имплицитно делује поетика позитивизма са примесама импресионистичке поетике, у ствари известан биографски и социолошки начин објашњавања литературе и импресион-

¹⁵² "Приче Бранислава Нушића", *Босанска вила*, 27/1912, 23-34, 321.

¹⁵³ Такав манир видљив је, на пример, и у једној од ријетких, уопштених и импресионистичких Ђоровићевих дефиниција умјетности: "Умјетност је осјећање; живо, свјесно осјећање, осјећање себе, живота, природе, свега у опште, осјећање које је душа, биће, живот сам" ("Љубомир Мараковић, *Нов живот. Књижевна разматрања*", Зора, Беч 1/1910, 8, 367; октобра).

истички начин саопштавања суда о тој литератури"¹⁵⁴. Очекивало би се да ће пуну мјеру и снагу свога односа према књижевном дјелу Ђоровић показати у обимној студији о роману *Нечиста крв* Борисава Станковића, објављеној у четири наставка у *Хрватској њиви* 1918. године, поводом латиничног издања овог романа. Чини се, међутим, да је наш аутор имао мало среће у откривању правих значења и вриједности овог романа и да су ту посебно дошли до изражaja његова погрешно усмјерена акрибија и аподиктика. Када, на примјер, говори о неочекиваном ефенди Митином доласку по откуп за Софку, послије неколико година странствања, Ђоровић доказује да је та сцена недовољно припремљена. Вели да је писац без наговјештаја и наративних припрема, немотивисано једне недјеље послao ефенди Миту "кћери у походе са чврстом намером, да створи сукоб и да бруталношћу добије, што тражи, и изазове преокрет у судбини све породице и тока приповетке"¹⁵⁵. Да је лик романа неким својим гестом довео до преокрета у "животу" осталих ликова сасвим је разумљиво, али да је тиме урадио и нешто што није његов "посао", тј. да је довео и до "преокрета приповетке", није у овом случају Ђоровићева антиципација неких будућих наратоловских теорија, него несвесна омашка којом открива недостатке свога критичарског поступка. У складу са тим поступком критичар из самог дјела реконструише одређену визију свијета коју прогласи реалном, свакодневном људском стварношћу на основу које утврђује колико је оно што се у дјелу дешава мотивисано и оправдано. При томе стално остаје утисак како се, у тренуцима критичареве неопрезности, заборавности или намјерне амнезије, ум-

¹⁵⁴ Славко Леовац, наведени рад, стр. 137.

¹⁵⁵ "O Нечистој крви", Хрватска њива 2/1918, 27, 458.

јетничка оправданост неопрезно условљава првенствено идеолошком и моралном садржином слике свијета која је претходно дедукцијом изведена из дјела. У том погледу Ђоровић иде толико далеко да и самог писца посматра као производ "своје" средине, сматрајући "да чак и код њега лично има извесних невропатских особина"¹⁵⁶ - описујући сцену у којој ефенди Мита, да би подигао свадбено весеље, грли дјевојке које се увијају и беже, каже и ово: "то показује боље него све друго, да је Станковић, као и те његове девојке, толико путено чулан, да у свему види и осети само сензуалне инстинкте и да читава та средина носи у себи извесне патолошке особине сексуалне надражености"¹⁵⁷. Има Ђоровић примједаба и на композицију романа, на стил и језик, итд., али у оцјени неких партија (сцена у хамаму, немушта комуникација Софке и свекрве на свадби, и сл.) он се показује као суптилни литерарни сладокусац који продире до најдубљих слојева књижевног текста. Мада је ова обимна и амбициозна литерарна студија о *Нечистој крви*, и сама по себи, и у тренутку када се појавила, умногоме већ била на споредном колосијеку актуелних књижевних токова и аутентичних тумачења књижевног текста, извјесна исприка за њеног аутора ипак се може наћи: труд који је уложен да би се показале слабости романа умногоме је усмјерен на доказивање како је то дјело слабије од осталих Станковићевих дјела, а не да је слабо баш само по себи. Иако и у њему има "можда најсилнијих страница српске приповетке"¹⁵⁸, као "уметничко дело хармоније"¹⁵⁹, овај роман је, сматра Ђоровић, слабији од *Коштане*, а прави

¹⁵⁶ Исто, 25, 423.

¹⁵⁷ Исто, стр. 424.

¹⁵⁸ Исто, 28, 481.

¹⁵⁹ Исто, 26, 444.

Станковић је "онај силни и неодољиви писац Старих дана и болног дерта 'жал за младос'"¹⁶⁰. Поводом овог романа Ђоровић је дао и једну исправну опаску о развоју српског романа уопште. Он оповргава устаљено мишљење старије критике да Срби немају романа зато што њихов друштвени живот није зрео за роман, и доказује да је ту у ствари у питању "оскудица књижевне културе за роман"¹⁶¹.

4.

На начин како се бавио најразноврснијим и најразнороднијим књижевним питањима, темама, писцима и дјелима, Ђоровић је користио и разне форме књижевног изражавања, од обимних и широко засnovаних строгих научних монографија, расправа и студија, преко озбиљних чланака, надахнуто писаних есеја, едукативних, примијењених књижевних синтеза, књижевних полемика или јубилејских евокативних текстова, до темељних књижевних приказа, мањих и мање обавезних осврта, напомена, записа, и сл. Једино тако је вальда и било могуће, задовољити огромну знатижељу и потребу да се, бар приручно и на прескок, сагледа цјелокупна српска књижевна традиција од словенске писмености до најновијег времена. Иако, дакле, није био у прилици да све књижевне епохе, сва књижевна збивања и њихове главне носиоце студиозно истражује и анализира, у основи он је оставио доста јасну свијест о континуитету наше књижевности, њеним битним дионицама и protagonistima, њеним поетичким карактеристикама, њеним одговорима на иза-

¹⁶⁰ Исто, 27, 459.

¹⁶¹ Исто, 28, 480.

зове невеселе историјске збиље, као и њеним везама са осталим, посебно јужнословенским књижевностима, и, нарочито, њеном "крвном" сродству са осталим књижевностима истог језика, прије свега са хрватском, а потом и муслиманском.

У већој мјери он је, као што је напријед речено, посветио пажњу усменој и старој књижевности, није мимоишао ни дубровачку, а онда је преко Доситеја, Мушицког, Вука, Његоша, Бранка, Змаја и Јакшића, не заборављајући ни Л. Костића, избио на раскрсницу од које почиње нова, битна линија српске поезије коју зачиње Војислав Илић, да би ту линију потом пратио преко Дучића, Ракића, С. Стефановића, М. Ђурчина, Пандуровића, ДИС-а, Бојића. Континуитет прозе прати од М. Видаковића, "готово неписменог Јакова Игњатовића"¹⁶², преко Лазаревића, Матавуља, Веселиновића, Сремца, Станковића, Ћипика, Св. Ђоровића и П. Коџића до В. Милићевића, В. Петровића, И. Секулић и Милице Јанковић. Критику и науку књижевности прати од Св. Марковића и Св. Вуловића до Недића, Б. Поповића, П. Поповића, Т. Остојића, Скерлића, Грола, Предића, Б. Лазаревића, итд. Није, наравно, сваком од њих Ђоровић могао посветити довољну пажњу. О некима је написао обимне и свеобухватне студије, о некима значајне аналитичке расправе, о некима прегледне синтетичке чланке, о некима едукативне или јубилејске написе, неке је помињао у склопу других радова, и сл., али у цјелини гледано он је фиксирао сва битнија чворишта развоја српске књижевности, истовремено успостављајући и сопствени суд о њима, који углавном није излазио из оквира утврђених спознаја. При томе се мора имати на уму да хронологија објављивања поједних радова није, наравно, могла

¹⁶² "Преглед савремене српске књижевности", стр. 28.

слиједити хронологију књижевних догађаја, те да се коначна слика Ђоровићевог увида у српску књижевну традицију успоставља накнадно и ретроспективно.

Иако о дубровачкој књижевности није имао свеобухватније научне радње¹⁶³, Ђоровићев прегледни, јубилејски чланак "О Гундулићевој тристогодишњици" (1939), свједочи да је он добро познавао не само политичку него и књижевну историју дубровачке Републике, која се кретала у распону од опортунистичког духа Мавра Ветранића, који је савјетовао да се, уз помоћ Бога и "мимо све ино" (...) "двори и служи отманско колино", до Гундулића који је у свом *Осману* "искрено и одушевљено, поздрављао победу словенског оружја, која је могла да донесе ослобођење и Јужним Словенима"¹⁶⁴. Дохватајући се следеће битне дионице развоја српске књижевности¹⁶⁵ Ђоровић се зауставио у оној преломној тачки где се истовремено преплићу, сучељавају и боре за превласт књижевне концепције Лукијана Мушицког, Доситеја Обрадовића и Вука. Највећу пажњу, сасвим случајно, посветио је Мушицком, јер му је то била докторска дисертација коју је одбранио непосредно по завршетку славистичких студија 1908. године у Бечу, а објавио у осам наставака у *Летопису Матице српске* 1911. године. У тој монографској студији Ђоровић исцрпно обрађује живот и дјело Лукијана Мушицког, методом уобичајеном за

¹⁶³ Најранији интерес за ову област показао је у приказу једне књиге Петра Колендића ("Неколико дубровачкијех покладнијех пјесама из XVI вијека", *Срђ*, 5/1906, 295-297).

¹⁶⁴ "О Гундулићевој тристогодишњици", *Српски књижевни гласник* н.с., 1939, LV/1, 36.

¹⁶⁵ Овдје треба имати на уму да се књижевна свијест из Ђоровићевог времена, када је припадност дубровачке књижевности српској литерарној традицији, показало се сувише оптимистично, била знатно више изражена него данас, сада своди на реалну мјеру у којој је она дијелом и српска, и то у мјери у којој се тиче распортирања српске националне идеје у оквиру данас већ потпуно потиснутог појма "Срби католичке вјере".

израду академских радњи те врсте, у којој се дају ис-
цирни биографски подаци о аутору, назначују књижевне
околности у којима је дјеловао, детаљно анализира ње-
гово дјело, те даје коначан домет тог дјела и укупан
значај Мушицког за српску књижевност. У том погледу
незаобилазно питање је однос Мушицког са Вуком. Иако
је био Вуков лични пријатељ и од њега подстицан и под-
говаран да прихвати нове књижевне идеје, Мушицки ни-
је могао да "види значај дана, у којима живи" и да у "од-
лучном часу буде свој"¹⁶⁶, али је у границама сопственог,
класицистичког књижевног концепта изузетно много
значио за српски Парнас и "неколико деценија био и на-
јглавнији и најпоштованији човјек на њему"¹⁶⁷. Као чов-
јек велике културе, он "уноси у славеносрпску поезију,
која је дотле била без правца и циља, елементе једне
нове поезије"¹⁶⁸ и тиме је уључује у зону актуелних европ-
ских пјесничких збивања. У коначној оцјени Ђоровић
каже да је Мушицки неоригиналан, подражавалачки пјес-
ник и да је примљено и научено у његовој поезији над-
владало и угушило аутентичне пјесничке пориве, али да
то не треба схватити трагично, јер је управо такво стање
у књижевности и код нас и у свијету доводило до јаке реак-
ције и трасирања нових путева. Уз сва ограничења овог
раног Ђоровићевог рада, која су присутна и у оним при-
је и у оним послије њега, Ђоровићева монографија о
Мушицком, и због њене објективне вриједности, и због
тога што је о њему и иначе мало писано, била је и оста-
ла актуелна и до данашњих дана. "Прије Владимира
Ђоровића о Мушицком је писано мало и недовољно, а
послије њега још мање и недовољније; зато је његова
студија и послије деведесет година од настанка једини

¹⁶⁶ "Лукијан Мушицки. Студија из српске књижевности од Д-ра Владимира Ђоровића", *Летопис Матице српске*, 87/1911, 280, 3, 57.

¹⁶⁷ Исто, 281, 9, 33.

¹⁶⁸ Исто, 283, 11-12, 36.

цјеловит и потпун, а тиме и незаобилазан оглед о овом српском пјеснику"¹⁶⁹.

О Доситеју Обрадовићу Ђоровић је писао у једном изузетно лако и прегледно писаном чланку, чији значај не умањује његова у основи едукативна намјена. У њему су на прави начин, сугестивно и сликовито, сажете све дотадашње битније спознаје о Доситеју на начин да се пред читаоцем као на длану указује цјелокупна културна и духовна ситуација предвуковског доба. Одређујући Доситејево мјесто у континуитету српске књижевности Ђоровић напомиње да је наша стара књижевност од средине 17. столећа била већ сасвим замрла, а да се све оно што је у том правцу урађено у 18.вијеку своди на неколико дјела религиозног и обредног значаја. Ако се има на уму да је, истовремено, међу православним српским писцима сасвим мало била позната дубровачка књижевност, а још мање књижевност босанских фрањевца, католика, онда је живот који је Доситеј удахнуо замрлој књижевности 18.вијека била пресудна до коначне побједе Вукових идеја утемељених на народном језику и народној књижевности, наспрот "калуђерској" књижевности и њеном српско-словенском или руско-словенском језику. Као "носилац рационалистичких идеја међу Србима" Доситеј је "први код нас, у то доба, који прима западну културу", што подразумијева и народни језик, а као такав је и творац не само "новије књижевности у Срба, која је била упућена непосредно народу" него и творац "праве књижевности у нас"¹⁷⁰. Истовремено је био први ранији српски писац који је пре-

¹⁶⁹ Горан Максимовић, "Докторска теза Владимира Ђоровића о Лукњану Мушицком", *Српска проза данас [и] Владимир Ђоровић живот и дјело...*, стр. 231.

¹⁷⁰ "Књижњвни значај Доситеја Обрадовића", *Просвјета*, 5/1911, 51, 53.

вођен и читан и код сусједних народа (утицао је на хрватски и бугарски национално-књижевни препород, а имао одјека чак и код Румуна)¹⁷¹. Овдје је згодно поменути и један Ђоровићев доста потпун рад о дјелу М. А. Рельковића¹⁷². О Вуку Ђоровић није писао много, поготово не синтетички, јер код тадашњих спознаја о његовој улози и значају, то очito није било потребно. Уз један пригодни синтетички чланак у *Студентским новинама* (1937-38), писао је о Вуковом знању њемачког језика (1911), приказо радове о Вуку Данила Живаљевића (1909), Љубомира Стојановића (1924) и Ватрослава Јагића (1923), написао чак и једну биљешку о начину Вуковог преvoђења црквенословенских ријечи у *Новом Завјету* (1910).

- Истовремено у многим случајевима Ђоровић Вука подразумијева или успут помиње, али најбоље је писао о Вуку као историчару (1937), при чему се, наравно, мисли на Вукову устаничку прозу, у којој је оставио драгоценјено, изузетно сугестивно, књижевно и историјско свједочење о првим годинама Првог српског устанка, које је касније постало незаobilазно у свим историјским валоризацијама тих догађаја. Овдје је прилика да се помене и сјајна, живо, сликовито и лако писана Ђоровићева обимна историјско-књижевна монографска студија од близу шездесет страна о Проти Матији Ненадовићу. Повод за овај рад били су протини *Мемоари*, једна такођер изврсна вуковска проза (и тиме што се бави истим временом и људима, и што је пише савременик тога времена-

¹⁷¹ Годину дана раније Ђоровић је у *Босанској вили* објавио и један кратки приказ романсиране биографије Доситејеве под насловом *Мали ђакон, приповетка из живота Доситеја Обрадовића* од Душана Ђурића, у коме аутору приговара што је, "из неких неразборитих, ваљда педагошких, обзира" прећуто податак да се Доситејева мајка удала по други пут ("Мали ђакон...", 26/1911, 6, 93; од 30. марта).

¹⁷² "Рельковићева Овчарница", *Наставни вјесник*, 29/1920-21, I/2, 22-33.

на, и што је писана вуковски), али се Ђоровић у њему знатно више бавио чувеном ваљевском породицом Ненадовића и њиховом улогом у узбудљивим и ризичним дogaђajima око Устанка. Није заборавио ни *Мемоаре*: након што је исцрпно дао историјат, околности и начин њиховог настајања и накнадног објављивања Ђоровић даје ласкаву оцјену и о књижевној вриједности тога штита, прекоријевајући Скерлића што за њега није имао разумијевања у својој *Историји нове српске књижевности*: "Протина приповедачка проза у првој половини XIX века долази одмах иза Вукове и несравњено је боља од свега оног што је под именом приповетке улазило тада у књижевност"¹⁷³. Ласкаве оцјене, међутим, могу се дати и овом Ђоровићевом штиту, за које се слободно може рећи да је и само на траговима изворне вуковске прозе. То није само научна монографија, него изврсно књижевно написана и лако читљива породична сага, у којој се људски, морални и психолошки разлози и мотиви више не појављују само као успутне одлике њених чланова и њихове улоге у Устанку, него као аутентични посредници између писца и читаоца који овом штиту дају каракер умјетничког. Иако се чинило да Његошевој величини и мјесту у српској књижевности више и нема бога зна шта да се дода, Ђоровић се, ипак, у десетак наврата, нашао на трагу неких тема и питања чијим расвјетљавањем је слика црногорског владике могла бити нешто потпунија и јаснија. Његов први чланак о Његошу, писан поводом стогодишњице пјесниковог рођења у *Народу* (1910), има више пригодан и едукативни карактер; након тога слиједе осврти на три издања *Горског вијенца*: опширније

¹⁷³ "Прота Матеј Ненадовић. Живот и рад", у књизи: Прота Матеј Ненадовић, *Целокупна дела*, приредио Др Владимир Ђоровић, Народна просвета, Београд, [1928], стр. LXI.

и темељније је приказао београдско, Цвијановићево, са коментаром М. Решетара из 1912. године, а више успутно је назначио како је 1913. године ово "најбоље дјело све српске књижевности"¹⁷⁴, први пут уопште, издато у Црној Гори, једном на Цетињу, а једном у Херцегновом, са предговором М. Цара, неприлагођеним едицији "Књига за народ". Најозбиљнији Ђоровићев рад о Његошу односи се на десетарц у његовом дјелу (1925), који долази након једног његовог ранијег рада о јамбу у српској поезији (1909). У првопоменутом раду показује да је Његошев стих живљи и дјелотворнији од народног, а у другом анализира ограничења јамбског стиха у српској поезији и начин како га примјењује Лаза Костић. Више историјски него књижевни карактер имају Ђоровићеви текстови о једном Његошевом писму савињском архимандриту Макарију Грушићу (1922), боравку Хајнриха Штиглица код Његоша (1924), владикином боравку у Боки и у Босни (1933), о Његошу у прво вријеме његове владавине (1934), као и приказ једне књиге Његошевих писама (1940). Што се тиче Ђоровићевог односа према Бранку и Змају ту су уочљиви трагови Недићевих оцјена, па и чувене Костићеве књиге о Змају (Л. Костића иначе углавном је помињао успутно, у поређењима из којих се не може баш поуздано утврдити његов стварни однос према овом пјеснику; у Бојићу се нпр. "у извесној мери понавља смелост младости Лазе Костића"¹⁷⁵). Бранка сматра једним од "најограниченијих лиричара, који немају више од два појма и два предмета, о којима пјевају"¹⁷⁶, а за Змаја, поводом његове

¹⁷⁴ "Два нова издања *Горскога вијенца*", *Летопис Матице српске* 88/1913, CCXCIV/1, 88-89.

¹⁷⁵ "Милутин Бојић", *Књижевни југ*, 1918, I/1, 32; од 1. јануара.

¹⁷⁶ Владимира Ђоровића, "Војислав Илић (1862-1894) - Књижевна студија -" *Пријеглед Мале библиотеке*, 5/1906, 3, 198; од 15.12.

седамдесетогодишњице вели да "није више оно, што је прије био, ни физички ни морално"¹⁷⁷, али "још има душе и срца", још "може да загрије, да осоколи, да кликне" да "још није клонуо", па ако га и спустимо "за један степен ниже, он ће ипак остати велик и заслужан"¹⁷⁸. Пишући касније о Недићу и његовој оцјени Змаја, Ђоровић тај суд у основи подржава, али му покушава дати нешто прихватљивију форму: он сматра да Недићев суд није погрешан, него можда престрог и да у складу с тим Недић није тврдио како Змај *није* пјесник. А да је Недић "за свој суд имао извесне оправданости", каже Ђоровић, "прозилази јасно из општег обрачуна Змајева рада: од неколико стотина његових песама остало их је, као трајно добро књижевности, једва неколико десетина"¹⁷⁹. У односу на цјелокупан пјеснички рад Змајев од пола вијека то није баш превише и зато дозвољава Недићеву тврђњу да је у Змају стихотворац потискивао пјесника, а виртуоз умјетника. Што се тиче Ђуре Јакшића Ђоровић се и ту слаже са Недићем, тврдећи да је хвалећи га Недић "хвалио доиста песника од вредности", који је "као песнички темперамент снажнији од Змаја"¹⁸⁰. У другој прилици Ђоровић је тврдио да је Јакшић "силан и изразит"¹⁸¹ пјесник "оригиналне и одређене индивидуалности"¹⁸².

¹⁷⁷ "О Змајевој седамдесетогодишњици", *Prijeugled Male bibliotekе*, 2/1903, 24, 371; од 31. 12.

¹⁷⁸ Исто, стр. 372. Змају се Ђоровић вратио и у једном кратком приказу *Булића увеока*, објављених у *Малој библиотеци* Исе Ђурђевића (који ју је прекупио од Пахера и Кисића), али том приликом није се бавио оцјеном Змајевог дјела, него лоше обављеним приређивачким послом: "у оваквом издању ред је служити се задњом пишчевом редакцијом", а то начело у овом случају није поштовано (*Књижевни југ*, 1918, I/12, 468-469; од 16. јануара).

¹⁷⁹ "Љубомир Недић", стр. XXII.

¹⁸⁰ Исто, стр. XXVII.

¹⁸¹ "Војислав Илић...", стр. 207.

¹⁸² Исто, стр. 162.

Та друга прилика заправо је Ђоровићева студија о Војиславу Илићу као најбитнијој тачки у развоју новије српске поезије, коју је објавио 1906. године, док је још био студент славистике у Бечу. Ту он хладно и тријезно покушава сагледати значај пјесника који је по општој оцјени значио прекретницу у српској поезији и постао "као нека мјерна јединица за све пјесничке таленте прије, а и послије њега"¹⁸³. И у овом случају Ђоровић гаји поштовање у односу на предмет своје књижевне анализе, али га и не штеди, покушајући доказати да ни он не заслужује оно мјесто које му је до тада давано. При томе истиче оно "што ће га у историји српског пјесништва обиљежити као великог и заслужног реформатора" и чиме је "у српској књижевности стекао једно угледно и високо мјесто"¹⁸⁴, али упорно и иссрпно доказује да се он "није развио самостално, да он нема оне оригиналне и одређене индивидуалности једнога Ђуре Јакшића"¹⁸⁵. У целини гледано знатно је више примједаба него похвала, па коначни закључак и не дјелује баш као да је изведен из онога о чему је аутор напријед расправљао. А на крају Ђоровић закључује да се ради о писцу од великог значаја за српску књижевност који је "унио у њу један нов умјетнички смисао, једно ново пјесничко схватање", који је обогатио и препородио наш пјеснички језик, "проширио уски хоризонт пјесничких идеја, ушао у један нов свијет непознат готово у нас", и који је "створио своју школу у српској, па и хрватској књижевности и образовао (је) једну генерацију пјесника, који су истакли као своју дезиру одани култ најчистије умјетности"¹⁸⁶. Ако се при

¹⁸³ "Војислав Илић...", 5/1906, 3, 158; од 15. 12.

¹⁸⁴ "...то је његов умјетнички темперамент, који га је гонио да бјежи од оног обичног, баналног, свакидањег; да тражи себи нове узоре, нове мотиве; да га гони тежњом за властитом еманципацијом и јачим наглашавањем чисте умјетности у поезији, да 'тамјан миризни пали у храму чистоте чедне'; да тежи израђеном и бираном облику и да унесе у своје стихове ону потребну љепоту музике и тона" (стр. 163).

¹⁸⁵ Исто, стр. 162.

¹⁸⁶ Исто, стр. 206-207.

свему томе има на уму и "његова јака умјетничка природа, која је створила неколико пјесама трајне љепоте, ријетких у српској поезији његова доба, онда Војислав може с правом да буде сматран као један од првих наших пјесника, не велик и замашан као један Његуш, не силан и изразит као Ђура, не популаран и омиљен као Змај, али свакако ни мало мањи и ни мало срећнији од Бранка"¹⁸⁷. Ову "младићки претенциозно, али непобитно занимљиву и респектабилну радњу"¹⁸⁸, која по својим карактеристикама и значајем није у пропорцији са значајем предмета којим се бави¹⁸⁹, одликују оне исте особине критичарског метода Ђоровићевог (акрибност, критичност и импресионизам) које срећемо и у другим његовим радовима. Још у своје вријеме изазвала је извјесне недоумице, па је Ђоровић у вези са примједбама Драгутина Илића у *Бранковом колу* о неким биографским нетачностима о Војиславу био принуђен да даје додатна тумачења и допуне у чланку "Још гдјекоја о Војиславу Илићу". Показало се, прво, да је Ђоровић склон таквим додатним, полемичким разјашњавањима којих ће бити и касније, и друго, да нису у питању само биографски подаци него сензибилитет, односно елегијски тон Војислављеве поезије, коме Драгутин Илић налази поријекло у пјесникој природи, васпитању и животним невољама, док Ђоровић сматра да је Војислав "пјевао под утјецијем суморних, очајних, резигнираних пјесама, највише Пушкинових"¹⁹⁰, о којима је иначе у студији опширно и документовано расправљао.

¹⁸⁷ Исто, стр. 207.

¹⁸⁸ Бранко Милановић, "О неколиким књижевним увидима Владимира Ђоровића", *Српска проза данас [и] Владимир Ђоровић живот и дјело...*, стр. 172.

¹⁸⁹ Уочено је да је заобишао циклус са античким мотивима, да није прави значај дао пјесмама о природи, да је сатиричку поезију свео на "србијанске досјетке", итд. (Милановић, стр. 171).

¹⁹⁰ "Још гдјекоја о Војиславу", *Бранково коло*, 13/1907, 14, 410; од 29 марта (11 априла).

Послије Војислава слиједи она дионица српске књижевности коју Ђоровић сматра најзначајнијом у цјелокупном дотадашњем развоју српске књижевности и о којој је већ напријед било говора. Када је у питању поезија из тога времена, осим оног што је већ речено, посебну пажњу би требало усмјерити на три пјесника о којима је Ђоровић доста успјешно писао. То су А. Шантић, М. Бојић и Милош Видаковић. Шантић је свакако на првом мјесту и његови радови о овом пјеснику осим ужег књижевног значења имају и шири културни значај утолико што управо у њима налазимо највише књижевних чињеница и података о условима и околностима у којима се десило мостарско "књижевно чудо". Ђоровић се заправо нашао у деликатној ситуацији: било је можда незгодно да пише о своме брату Светозару, док је Шантић био ожењен њиховом сестром и неко вријеме живио у њиховој кући, а управо њих двојица били су главни организатори и душа мостарског књижевног живота, с обзиром да је Дучић доста рано напустио Мостар. Како је и сам, истина доста млађи, био непосредни свједок тих збивања Ђоровић се, ипак, осјећао обавезним да о томе пише, а повод за то некако је ипак највише давао А. Шантић, поготово послије његове смрти 1924. Први озбиљнији рад о Шантићу, којим Шантић није био задовољан, Ђоровић је дао у виду предговора за латинично, загребачко издање његових пјесама 1918. године, у коме је по строгим књижевним мјерилима, поготово у поређењу са Дучићем, Ракићем, Св. Стефановићем и В. Петровићем, Шантић доста лоше прошао. Потом слиједи један чланак у *Политици* 1920., а затим поводом пјесникove смрти још два текста 1924. године, у којима у првом

плану није књижевна вриједност Шантићевих пјесама. У једном Ђоровић даје драгоцене податке о томе како је Шантић, и поред увријеђености и фрустрираности негативном критиком Б. Поповића, у ствари усвојио пријатељске савјете тадашњег врховног књижевног арбитра и "почео очевидно да се поправља и више контролише"¹⁹¹, а у другом доноси изворну грађу о настанку мостарског књижевног покрета¹⁹² и даје осврт на Шантићеве књижевне почетке и његове узоре. Посебно је значајан један Ђоровићев прилог, објављен на десетогодишњицу пјесникове смрти у коме налазимо податке о Шантићевом схваташњу књижевности, драгоцене с обзиром на чињеницу да се он није бавио књижевном критиком и да имплицитно није оставио трагове својих поетичких схватања. На том мјесту Ђоровић цитира писма која му је Шантић упућивао док је је био уредник *Књижевног југа*. У једном од њих Шантић се жали да не може уживати у Војновићевој драми *Imperatrix*, јер је напрото до краја не разумије. "Књижевна права дјела треба да су јасна за сваког; но неки писци труде се да буду што заплетенији а на своју штету". За пјесме које је у Југу објавио сликар Јеролим Мише каже да их ни он ни ко други у Мостару не разумије "па би добро било да се за онакве ствари доносе коментари. Колико су боље, јасније и љепше оне пјесме Ex ponto од Иве Андрића. Ја сам их са уживањем читao, док сам при читању оних први(x) несвестицу добио"¹⁹³, каже он. У почетку није ишло ни

¹⁹¹ "Алекса Шантић и критика", *Српски књижевни гласник* н. с., 1924, XI/4, 287; од 16. фебруара.

¹⁹² "Алекса Шантић и новији књижевни покрет у Мостару", *Мисао*, 1924, XIV/4, 241-248. Одломак из овог текста објављен је и у *Политици* исте године (бр. 5686, стр. 3-4).

¹⁹³ "А. Шантић о новијим нашим писцима", *Српски књижевни гласник* н. с., 1934, XLI/5, 343.

са Крклечевом *Сребреном цестом у Српском књижевном гласнику*: "На први мах нисам је разумио, али када сам пажљиво прочитao још неколико пута онда сам је заво-лио". Поредећи своје пјесме са оним што пишу тадашњи млади пјесници, он изражава бојазан да ће њима изгле-дати као бијела врана: "ја ћу и даље бити у шалварама и тозлуцима, а они у фраковима и цилиндрима"¹⁹⁴. Исте године објавио је Ђоровић у *Политци* и чланак о Шантићевом раду у *Гуслама*. На крају треба поменути и опширни Ђоровићев предговор Шантићевим *Целокуп-ним делима* (1932) за која је био и приређивач, који је већом мјером компилиран од раније већ објављених тек-стова, па осим изузетно драгоценјих документарних и биографских података и од раније већ познатих, доста фрагментарних књижевних оцјена, не доноси нешто бит-но новије о Шантићу. О Бојићу је Ђоровић прво објавио један текст у *Књижевном југу* 1919. године, који је зат-им редигован пренио у књигу *Покрети и дела* наредне године, а потом је написао предговор за његове пјесме и драме у издању Српске књижевне задруге 1927. године, који је, иако садржи основне ствари из претходног, практично ишак нови текст, не само по томе што је нешто шири у смислу да се детаљније бави и драмом, него и "об-јективнији" и суздржанији у оцјени. Иако писан као некролог, текст из *Књижевног југа* рађен је са више кри-тичарске страсти него предговор и спада међу најбоље радове Ђоровићеве ове врсте. У њему се одмах на почетку сугестивно и сликовито даје основна карактеристика пјесникова, а потом и сопствени однос према њој, да би на крају дошао и прецизан суд о укупној вриједности тог пјесничког напора. Бојић је, каже Ђоровић, "поред г.

¹⁹⁴ Исто, стр. 342-343.

Королије био најизразитији представник оних нових и најновијих, што су млади и плаховити, опојени Саломом и окићени маковим цветом, уносили у нашу поезију један потенцијални тон чулности и расипничке младости и кликтали речима, које су биле црвене од крви и устремптале од задиханости¹⁹⁵. Незгода је, међутим, у томе што је Бојић склон претјеривањима и што је, за разлику од Стефановића код кога "страшћу влада један отмени понос свести, волео да разголити своју душу и да са младићском обешћу узвитла читав организам у једну помамну оргију и да те наступе путене раздражености развије до потпуног самозаборављања"¹⁹⁶. Међутим у најновијим радовима Бојићевим, у којима нема "непрестаних баканалија и патолошких особености"¹⁹⁷, уочава се "једно поимање мере, без којег нема не само велика писца, него ни велика дела уопште". Из те Бојићеве фазе, сматра Ђоровић, остало је неколико пјесама "од апсолутне вредности" које би могле да уђу у "најбоље антологије новије српске лирике"¹⁹⁸. У другом Ђоровићевом раду о Бојићу, који је смиренiji и уздржанији, на крају се каже да би вријеме Бојићу, да је остао жив, тек донијело "потребно смиравање и праву меру"¹⁹⁹. Истовремено, ваљда због тога, изостала је и опаска о антологијским пјесмама. Слично је писан и у исти круг Ђоровићевих радова спада и приказ збирке пјесама *Царски сонети* Милоша Видаковића, мање познатог пјесника, припадника младобосанске књижевне генерације. Драгоцен већ и по личном свједочењу о судбини ове Видаковићеве

¹⁹⁵ "Милутин Бојић", *Књижевни југ*, 1918, I/1, 28; од 1. јануара.

¹⁹⁶ Исто, стр. 29.

¹⁹⁷ Исто, стр. 30.

¹⁹⁸ Исто, стр. 32.

¹⁹⁹ "Милутин Бојић", у књизи: Милутин Бојић: *Песме и драме*, Српска књижевна задруга, 1927, стр. XIII.

збирке, коју му је као "државном чиновнику" на коме је мања позорност власти, млади пјесник дао на чување другог дана видовданског атентата²⁰⁰, овај рад добра је илустрација за још једну особину Ђоровићеве замашне национално-књижевне мисије: и у случајевима када пише о књижевном дјелу најдражих људи и најинтимнијих пријатеља или о најузвишенијим националним светињма, он не признаје попуста нити прима исприке. Када је у питању Видаковић, он му приговара што "није давао много више од декорисања слике чије је потезе већ донела народна песма"²⁰¹ - његова представа о херојској витешкој српској прошлости одвећ је идеална и китњаста, као и његови сонети којима ту слику успоставља. И поред свега тога, или управо због тога, текст о Видаковићу све до најновијег времена био је најпотпунији и најдокументованiji рад о овом касније задуго заборављеном пјеснику. Овакав став о Видаковићу само је природан наставак Ђоровићевог начелног односа према еуфорично ратној књижевности послије Балканских ратова, претходно исказан, на примјер, и у приказу збирке пјесама *Кrvavi цветови* Војислава Ј. Илића Млађег. Он се, истина, чува пакосних опсервација "да су то све само осветници Косова мастилом"²⁰², напротив многи дају и знатно више, али већином се ту више збори него што има шта да се каже, много је ријечи а мало утисака, и све се своди на два-три главна осjeћања.

²⁰⁰ Објављена је верзија збирке нађене код пјесниковог оца, која није била у свemu иста као она коју је сачувао Ђоровић, а ни њему, као што се зна, "државна служба" (рад у Земаљском музеју) нимало није помогла у ономе што га је, као и остале младе родољубе, ускоро послије тога снашло.

²⁰¹ "Милош Видаковић", *Српски књижевни гласник*, 1923, VIII/4, 273; од 16. фебруара.

²⁰² "Војислав Ј. Илић Млађи: *Кrvavi Цветови*", *Босанска вила* 29/1914, 1-6, 77, од јануара, фебруара и марта.

Послије несретне студије о Станковићевој *Нечистој крви*, раније назначени континуитет српске прозе Ђоровић илуструје на примјеру Петра Кочића - није без разлога у свом уводном чланку за *Споменицу Петра Кочића* (1928) посебну пажњу посветио управо поређењу између ова два писца. Изгледа, нажалост, да није могао осјетити у чему је стварна вриједност ни једног од њих, па је то поређење остало на разини конвенционалних и стереотипних импресија по којима је Станковић "у свом Врању наследио нешто од нечисте крви и имао понекад патолошких склоности", док је Кочић "био слика здравља, снаге, пркоса, нечег што је опомињало на крепке борове из бескрајних крајишских планина"²⁰³. Више биографска слика карактера "од једне линије у животу"²⁰⁴, него књижевни профил једног од кључних приповједача "златног доба" модерне српске књижевности, овај текст о Кочићу остао је изван битних значајки његовог дјела. Ђоровић му се ипак одужио у два друга члánka у којима доноси нове и непознате податке, драгоцене за разумјевање околности и начина Кочићевог стваралачког рада. У једном доноси фрагменте из Кочићеве биљежнице, настале у тузланском затвору, који су били припрема за причу о Цвики и Дуруту, двојици чудних типова из народа (1936)²⁰⁵, а у другој објављује грађу о дебати која је поводом *Јазавца* пред судом вођена у бечкој *Зори* 1903. године. Том приликом дошло је до спора око тога да ли је Кочић лоше приказао газде и довео у питање углед народних вођа. Уз остале у дебати је учествовао и Ристо Радуловић, који с Кочићем није био баш у најбољим односима, али га је подржao налазећи оправ-

²⁰³ "Петар Кочић", *Споменица Петра Кочића*. Издаје одбор, Београд, 1928, стр. XII.

²⁰⁴ Исто, стр. VII.

²⁰⁵ "Кочићеви Цвика и Дурут", *Јавност*, 2/1936, стр. 882-883; од 10.X.

даним што Кочић "црта разлику између газда и сељаштва, јер је то истина", али да не можемо позитивно "тврдити да хоће да исмије газде, можда се ставио на страну слабијега"²⁰⁶. И сам Кочић је изјавио да није ишао за тим да кога вријеђа, него је хтио да покаже како вође у односу на сељаке нису радиле ваљано, а да је он сам у *Јазавцу* хтио показати пут народу кога је свако заборавио. (Радуловић и Кочић послије овог су се помирили, а Кочићеви критичари прихватили објашњење).

Значај критике која је до пуног изражала дошла у "златно доба" новије српске књижевности Ђоровић је најпотпуније показао на примјеру Недића, чemu је већ раније било ријечи. У нешто већој мјери бавио се и Скерлићем, али не иссрпно, него више у одређеним поводима, успутно га помињући или напросто подразумијевајући. "Као књижевни критичар и књижевни историчар он има несумњиво једно од највиднијих места у нашој историји књижевности"²⁰⁷, каже Ђоровић у једном чланку. Веома сугестивно изложио је Скерлићеву биографију, књижевна схватања и политичке идеје, посебно његово схватање српскохрватског јединства и његово учешће у стварању југословенске идеје, у предговору за Скерлићеву књигу *Есеји о српскохрватском питању*, објављену 1918. године у Загребу. На том мјесту каже да је Скерлић био "више релативиста и социјално-етички доктринер", него естетичар као његов професор Б. Поповић, догматичар као Недић или импресиониста као његов ученик Бранко Лазаревић, те да није остао "потпуно прост од својих младићских социјалистичких теорија,

²⁰⁶ "Јазавац пред судом у бечкој *Зори*", *Српски књижевни гласник*, 1910, XXIV/2, 121. Чини се да је и сам аутор овај свој чланик убрајао међу успјешније, јер га је уврстио у књигу *Покрети и дела*.

²⁰⁷ "Јован Скерлић", *Реч*, I, 1924, 35, 2. У овом чланку иначе првенствено се бавио Скерлићевим политичким идејама и националним радом.

према којима се извесно добро дело више цени по својој користи, но по својој 'голој' лепоти²⁰⁸. Осим напомене да у неким појединостима Скерлићево дјело има и извјесних непотпуности, и мањих нетачности, за ову прилику још једном ваља подвући Ђоровићев став како је Скерлићев "љутит иступ" против младих декадената у српској поезији заправо и био потребан; тиме је он Скерлића изричito подржао управо у оном што се и до данашњег дана сматра највећим Скерлићевим промашајем и највећим гријехом. Близак Скерлићу и по томе што је био ожењен његовом сестром, он је касније приређивао издања његових дјела и писао предговоре за њих²⁰⁹, мада не увијек на начин који је научна јавност у потпуности прихватала.

6.

Ђоровић је писао и о многим другим писцима и књигама, књижевним темама или појавама и прије и послиje Првог свјетског рата, чије мјесто у контунитету српске књижевности има мањи значај или га готово уопште нема. Побројати све то стајало би доста напора и заузело много простора, али осим у форми библиографског пописа, који је већ у могућој мјери направљен²¹⁰, не би имало неког посебног оправдања. Питање критеријума

²⁰⁸ Јован Скерлић, *Есеји о српско-хрватском питању*, стр. VIII.

²⁰⁹ Светозар Марковић, Јаков Игњатовић, *Српска књижевност у XVIII веку, Омладина и њена књижевност*. Поводом десетогодишњице смрти објавио је сјећања о Скерлићевом начину рада под насловом "Јован Скерлић на послу", *Српски књижевни гласник*, 1924, XII/2, 148-149.

²¹⁰ Библиографију Ђоровићевих радова направио је Јеремија Митровић (*Историјски гласник*, 1976, 1-2, 205-313). Та *Библиографија* прештампана је у књизи Владимира Ђоровића: *Scripta minora* (1998), где ју је у значајној мјери, за 147 јединица, допунио Боривоје Маринковић.

по којима је вршио одбир ствари о којима ће писати чини се готово излишним. Ради се, напротив, о случају када се граница акрибије и свестраности потпуно отвара, слободно шири и напротив губи у лавиринту властите оправданости и сврхе. Као исприка за такав вид национално-културног и књижевног ангажмана, уколико је уопште потребна, довољан је подatak да је Ђоровић о свему, а поготово о мање важним стварима, судио изузетно критично. Понекад се чак учини само због тога да би по сваку цијену задовољио једну своју изразито наглашену професионалну, а можда, чак, и карактерну особину. Нешто више од осталих, ипак, заслужује тема о односу књижевности и историје, поготово ако се има на уму да је Ђоровић истовремено био и истакнути слависта и универзитетски професор националне историје. Највише о тој теми било је говора у обимном аналитичком чланку о "хисторичкој новели" *Долазак Хрвата* К. Ш. Ђалског. Основни захтјев који се пред писца историјских романа поставља, а који Ђалски није испунио, односи се на изучавање времена, прилика и амбијента у који се радња романа лоцира, каже ту Ђоровић. То једноставно није могуће надокнадити маштом, што је Ђалски обилно радио. Као добар примјер Ђоровић наводи Стојана Новаковића који је "гледао на све начине да изнуреност старачке маште надокнади приказом стварности", коју је спознавао студирањем историјских прилика. Оно што се тражи "од добра писца хисториске приповетке, јесте то, да нам он просто оживи читав један период". Приповједач је, сматра Ђоровић, у предности у односу на историчара који не смије да даје ништа чега нема у изворима, док приповједач може ићи и мимо извора, али не смије "ићи никад против њих, нити уопште сме доћи

у сукоб са истином и чињеницама, које карактеришу извесно доба, нарави, људе, материјалну културу и све остало"²¹¹. Ништа од тога Ђалски није остварио, као уосталом ни тројица других хрватских (Велимир Дежелић старији, Велимир Дежелић млађи, Иван Храћанин) и један српски писац историјских романа (Ч. Мијатовић) о којима говори у тексту "Четири нова историјска романа". Своје основне идеје он понавља и овим поводом: примједба Ч. Мијатовићу да умјесто "да у роман уноси историјски моменат стварности, он је у историју уносио елементе маште"²¹², у још већој мјери вриједи и за остale, јер се ради о скроз анахроним романтичарским замислима и наративним рјешењима. Ђоровић је, ипак, на трагу правих питања која се постављају поводом историјског романа када каже да би појава поменутих романа заврећивала пажњу ако "би се историјска позадина употребљавала као ново лично средство за уметнички приказ средине и нарави као што је случај са приповеткама Г. Ива Андрића"²¹³.

Иако увијек не сасвим оправдан и убједљив мотив настанка многих Ђоровићевих чланака препознаје се и оправдава макар и неком смјелијом сликом, метафором, асоцијацијом, опаском, жаоком, зајевицом или досјетком којом се нека књижевна појава, књига или писац испраћају са књижевно-културне сцене и скидају са дневног реда. За књигу Велимира Рајића *Песме и проза* (1908) довољна је већ и једна оваква искрена и сугестивна импресија: "Читајући Рајићеву збирку *Песме и проза* ја сам добио утисак, какав имамо, кад сједимо код болесника,

²¹¹ "Ксавер Шандор Ђалски, Долазак Хrvата", *Мисао*, 7/1925, књ. 18, 131-132, 820; од јуна.

²¹² "Четири нова историјска романа", *Српски књижевни гласник*, 1928, XXV/8, 627; од 16. децембра.

²¹³ Исто, стр. 626.

који вас гледа једним паметним, свјесним погледом и са нарочитом интимношћу казује свој живот, осјећајући да не ће више"²¹⁴. А када је добио рукопис романа *Прелом* Нике Бартуловића већ након неколико страница било му је јасно да пред собом има "један део интимне историје". С обзиром да му у главном лицу романа Иви Тадићу "није било тешко препознати г. Нику Бартуловића"²¹⁵, то је и разумљиво, јер је познато да га је са Бартуловићем везивала заједничка припадност једној генерацији чије погледе су њих двојица заступали као уредници *Књижевног југа*. Њихова начела и идеје засупта и исповиједа и поменути јунак романа који је већ и самим тиме "у основи позитиван тип". А такав "сигурно ~~неће~~ стихи у *Беспуће* г. Вељка Милићевића"²¹⁶, каже Ђоровић алудирајући на познати Милићевићев роман чије је литерарне вриједности својевремено хвалио, али се са његовим идејним залеђем није могао помирити. На другој страни опширни и аналитички приказ књиге приповједака *Наши људи* Саве П. Вулетића у *Летопису Матице српске*, колико год био одмјeren и објективан, остао је несразмјеран и без ослонца у стварној вриједности и значају овог писца још и у оно вријеме, а поготово касније. Ево још неких примјера. Роман *Модерно робље* Бошка Петровића "као умјетничка ствар апсолутно је без вриједности"²¹⁷ и једино што у њему вриједи је његов наслов, али може бити интересантан као појава како писци из других средина пишу о миљеу који уопште не познају (у овом случају писац из Војводине

²¹⁴ Велимир Ј. Рајић, *Песме и проза*, *Бранково коло*, 14/1908, 45, 729; од 6(19) новембра.

²¹⁵ "Нико Бартуловић", предговор у књизи Нико Бартуловић: *На прелому*. Роман. Српска књижевна задруга, Београд 1929, стр. III.

²¹⁶ Исто, стр. IX.

²¹⁷ "Модерно робље, роман из живота босанских Срба", *Босанска вила*, 23/1908, 21, 334; од 30. јула.

пише роман о животу Срба у Босни). Приказ збирке *Брђанке* Мићуна М. Павићевића скреће на себе пажњу начином како почиње: "Од како је гавран поцрнио нијесу се сигурно нашла заједно у једној књизи два страшнија књижевна топа" - писац пјесама и писац предговора, и један и други примјер "најдрскијег и најлошијег књижевног дилетантизма"²¹⁸. А да наш критичар нимало није био безален свједочи и податак како је четири године касније на истом мјесту, као из давно и добро намјештене засједе, дочекао збирку *Стари мотиви* истог аутора, за кога овај пута каже да је (O tempora, o mores!) - један од "оних ни мало симпатичних и још мање талентованих пјесника званичног режима Црне Горе"²¹⁹.

Итд., и тсл.

7.

Некако побочно у односу на континуитет српске књижевности посебан интерес Ђоровић је показивао за књижевна, културна и укупна духовна збивања у свом за- вичају, у Мостару и Херцеговини.

У настојању да одговори на очекивано питање шта је претходило појави новијег књижевног покрета који је израстао у право књижевно чудо, Ђоровић се први подухватио да испита даљу књижевну прошлост Мостара и његовог херцеговачког залећа. Ђоровићеви радови на ту тему, првенствено они објављени у *Народу* 1907. године²²⁰, који су потом обједињени у књизи *Мостар и ње-*

²¹⁸ "Мићун М. Павићевић, *Брђанке*", *Босанска вила*, 23/1908, 26, 415; од 20. септембра.

²¹⁹ "Стари мотиви", *Босанска вила*, 27/1912, 3, 46; од 15. фебруара.

²²⁰ "Мостар у првој половини XIX стόљећа" (бр. 28, стр. 1-3), "Мостарска читалачка публика и први књижевници" (бр. 29, стр. 1-2), "Јоаникије Памучина" (бр. 30, стр. 1-2; 31, стр. 1-2).

гови књижевници у првој половини XIX столећа (Мостар, 1907), све до данашњег дана остали су примарни и основни извор за увид у мостарске и херцеговачке књижевне прилике у 19. вијеку и незаobilazni су за даља истраживања. У њима Ђоровић указује на претпоставке под којима се развијао први интерес за књигу и књижевни рад на овим просторима. Његови увиди показују да су и дотле допирала најважнија дјела српске књижевности почетком 19. вијека, при чему се посебно истиче благотворан утицај *Српскодалматинског магазина* у коме су мостарски писци тога доба објавили највећи дио својих радова и који је у самом Мостару 1872. године имао седамдесет пет претплатника. Потом нам аутор представља прву генерацију писаца који су у то вријеме књижевно дјеловали у Мостару, у коју спадају Серафим Шолаја, Прокопије Чокорило, Ато Марковић Слому и Јоаникије Памучина, коме због значаја посвећује највише пажње. Касније ће, у посебном поглављу под насловом "Књижевни рад Срба у Мостару" у књизи *Мостар и његова српска православна општина* (1933) овој четворици придружити и двојицу млађих, Луку Грђића и Ристу И. Иванишевића. Истовремено, Ђоровић даје кратак преглед и хрватске, а посебно, најстарије, муслиманске литературне традиције у XVI и XVII вијеку, које су се одвијале самостално и одвојено, па и нису могле имати неког посебног значаја за најновији књижевни покрет.

И у овим, али и у другим радовима о Мостару и Херцеговини, Ђоровић не наступа само као књижевни критичар и књижевни историчар, него и као непосредни учесник и свједок књижевних, културних, социјалних и политичких збијања на овом простору, чији је допринос духовном и историјском развоју српског народа, одувијек био несразмјеран његовој велични и материјалном богатству.

Више општи културни него књижевни значај имају Ђоровићеви радови о манастирима у Херцеговини које је објављивао под заједничким насловом *Херцеговачки манастири*. У тим радовима, који су објављивани у *Гласнику Земаљског музеја у Босни и Херцеговини* (1911, 1912, 1926), *Старинару* (1922, 1923, 1935/36), *Годишњаку Српске краљевске академије* (1926), обрађени су требињски манастир Тврдош, Дужи, Завала, Лабостин, Петров манастир код Требиња, Добрићево, Манастир Кузмана и Дамјана, Житомишљић.

8.

Податак да се бавио и питањима позоришта, посебно позоришном критиком, један је од оних који свестраност Владимира Ђоровића малте не по сваку цијену илуструје и легитимише у смислу повољнијег исхода. Јер, и у овом подручју он је оставио доста уочљив траг, остварен са више књижевно релевантних и међусобно сродних и кохерентних радова. Међу првим чланцима, које је почeo објављивати 1903. године, очито се није без разлога нашао и изјештај о гостовању позоришне групе Фотије Иличића у Мостару²²¹. Након извјесне паузе 1908. године појављује се у *Босанској вили*, у два наставка, његов приказ драме *Наши синови* Војислава М. Јовановића, која је двије године раније добила другу награду на конкурсу београдског позоришта, а потом 1907. године објављена у Пахер-Кисићевој *Малој библиотеци*. У анализи комада Ђоровић налази да та ствар "која му је донијела награду и дигла глас, нема особите вриједности"²²², јер "оно, што се тражи од једног позоришног

²²¹ "Позориште Фотије Ж. Иличића у Мостару", *Пријеглед Мале библиотеке*, 2/1903, 6, 259; од 15. 04.

²²² "Вој. М. Јовановић: *Наши синови*", *Босанска вила*, 23/1908, 6, стр. 109; од 29. фебруара.

комада, то није низ слика, па ма у каквој форми оне биле, него једна хармонична, свјесна цјелина, једна радња, један живот"²²³. Сљедећи текст, објављен у *Прегледу* 1910. године, формално је приказ пете свеске позоришног часописа *Покрет*, а у ствари је поразна оцјена стања у новосадском Народном позоришту, које је било спало на "биједне гране": репертоар му је "састављен без система и програма", управа је "дилетантска и невјешта", глумци су "разуздани, посвађани, недисциплиновани"²²⁴.

Потом је Ђоровић по доласку у Загреб, где је уређивао *Књижевни југ*, једну сезону и нешто више у *Хрватској њиви* 1918. године пратио позоришни живот. Том приликом написао је десетак чланака, релативно обимних, доста уједначених и у погледу простора који им је даван, и у погледу метода којим се прате и оцењују позоришне представе и остали догађаји везани за позориште, као што је, на пример, приказ мемоарске књиге *Моји доживљаји* старог позоришног радника и ветерана Николе Милан-Симеуновића (1918). Иако је предмет Ђоровићевог интересовања био сужен и ограничен репертоаром и збивањима у кр. земаљском хрватском казалишту, где су приказивани комади најразличитијег карактера, уочљиво је да читаву ту материју он даје у јединственом кључу, по једном, унапријед препознатљивом критеријуму и методу. Већ самим тиме што их је писао аутор коме позориште није било примарно опредељење, него један од успутних послова, ови чланци у основи имају аматерски карактер, мада у добром смислу те ријечи. У њима се лакше препознаје књижевни, него позоришни критичар, не само по томе којим аспектима по-

²²³ Исто, бр. 7, стр. 109; од 10. марта.

²²⁴ "О нашем позоришту". *Покрет*, свеска 5. Земун 1910", *Преглед*, 1/1910, 6, 408; од 15. новембра.

зоришне представе и на који начин аутор посвећује већу пажњу, него и по књижевном начину писања у маниру сугестивног импресионистичког доцаравања представе. Али те импресије не постају саме себи сврха и не одважају се од предмета, него аутор стално одржава близак контакт са представом као целином, узимајући у обзир прво текст, потом глуму, сценографију, па и учешће односно реаговање публике у представи. Мање или сасвим ријетко бави се Ђоровић режијом и начином поставке, и по томе се његови прикази позоришних представа понејвише разликују од оних које дају "професионални" позоришни критичари. Ипак, често пресудан значај режије не остаје увијек у запећку његовог интересовања за успјех комада, као што је то било у случају Ибзенове *Дивље патке*, где није било реално очекивати већи успјех с обзиром на неспремност загребачке (као и сваке друге) публике да прихвати компликоване поруке текста и ужива у њима. "Међутим, каже Ђоровић, "мимо свако очекивање, комад је испао релативно врло добро, што се у првом реду има свакако захвалити солидној режији г. дра. Гавеле"²²⁵, мада се при томе не наводи како је то постигнуто.

Интересантно је још да су доста ријетке и његове примједбе на структуру репертоара, иако би се од њега као књижевног критичара и историчара то можда и понејприје могло очекивати, поготово ако се има на уму његов критичарски темперамент. То, међутим, не значи да текстове који се играју саме по себи не оцењује строго, мада чини се нешто блаже него у осталим приликама. Као и код других позоришних критичара таквог типа и код Ђоровића се, неријетко, анализа текста помало ос-

²²⁵ "Ибсенова *Дивља патка* са једном занимљивом почетницом", *Хрватска њива*, 2/1918, 12, 212.

амостаљује и постаје сама себи сврха. У разјашњавању драмског заплета аутор непримјетно прелази у пре-причавање радње, што је у таквим приликама можда и неизбјежно. То се посебно односи на приказ комедије *Како вам драго Милана Шеное* и драмских текстова *Болеслав Стјепана Милетића*, *Прва љубав Миливоја Б. Јанковића* и *Иноче Јозе Ивакића*. Суштином самог дјела Ђоровић се, као што се и могло очекивати, више бавио у приказима Ибзенових комада *Дивља патка* и *Сабласти*, као и Стриндберговог *Смртног плеса*.

Изненађује доста честа похвала глумачких креација, које оцењује према гласовним квалитетима, сценском покрету, способношћу глумаца да се уживе у карактер типова које глуме, и сл. Не изостаје подршка почетницима, као што је она коју даје Ренати Милетић, кћерки казалишног интенданта Стјепана Милетића, чији комад *Болеслав*, међутим, сврстава у "лошија дела хрватске књижевности"²²⁶, али ни оним који су на измаку снага и силазе са сцене као што је била Тонка Савић у представи *Морал госпође Дулске* (аутор Габријела Заполска), за коју каже да је наступила са "једним нарочито сценички делујућим гласом старице, која има још довољно животне снаге, са покретљивошћу, која не оставља устисак форсиранисти или заморености"²²⁷. Истовремено, без превеликих обзира опомиње оне који нису отишли на вријеме, као што је, на примјер, била Гђа Штроци у представи Ибзенових *Сабласти*, "чији глас није био у стању да модулира звукове" и одавао утисак "немоћног шиштања"²²⁸.

Ђоровићевој пажњи не измичу ни сценографска рјешења, поготово ако нису адекватна, као у случају

²²⁶ "Једна позоришна недеља", *Хрватска њива*, 2/1918, 14, 247.

²²⁷ "Прослава Тонке Савић", *Хрватска њива*, 2/1918, 16-17, 297.

²²⁸ "Ибсенове *Сабласти*", *Хрватска њива*, 2/1918, 41, 702.

представе Гогольеве *Женидбе*, где "су декорације биле одвише модерне" јер нису "нимало одавале илузију руске средине"²²⁹, што је ишло на штету коначног успјеха комада. Колико је Ђоровић у том погледу био исцрпан свједочи и запажање да су се у представи Стриндберговог *Смртног плеса* "неке декорације довршавале тек оно поподне на дан премијере, јер су две кулисе још на представи самој биле мокре"²³⁰; то значи да је и главна проба одржана без њих, што се у игри глумца могло јасно примијетити.

Као саставном дијелу успјеха представе извјесну пажњу Ђоровић је посвећивао и публици, али је упозорио на варљивост тог параметра, јер аплауз пубулике, која је по правилу без већег књижевног образовања, није увијек баш тешко измамити ласкавим потезима, паролама и тирадама профаног карактера, што аутору на kraју може више бити од штете него од користи.

Након дванаест приказаних комада, угодне и узбуђљиве дужности позоришног извјештача у *Хрватској њиви* Ђоровић се опростио у знаку и под ореолом крупних националних збивања - приказом двије драме којима је управа Казалишта настојала да изађе у сусрет расположењу насталом народним уједињењем у заједничку државу. Том приликом комедија *Нови ред* Еугена Томића са национално борбеном тенденцијом, остала је у сјенци репризног извођења Војновићеве драме *Смрт мајке Југовића*. Стављајући у први план еуфорију која је представу пратила, Ђоровић није заборавио да успут помене и њене недостаке: "Одобравање, клицање, бацање цвећа. Опет песма, још не-

²²⁹ "Једна позоришна недеља", *Хрватска њива*, 2/1918, 14, 246.

²³⁰ "Смртни плес од А. Стриндберга", *Хрватска њива*, 2/1918, 25, 431.

сигурнија, још рђавија од малопрећашње²³¹, али знак расположења, понесености, потребе да се закликће. Читаво је вече остало тако узбуђено, подигнуто у тону, понекад на штету уметничке дискреције. Гђица Хафнер, на пример, као Косовка Ђевојка, толико је викала и трчала, да је у извесним моментима била просто неподношљива. Али је ипак остао тај утисак свечаности. Јак и узбудљив.

И после представе на пољу, у влажној јесењској ноћи, још је струјао тај топли дах узбуђености и весело кликтање песнику *Мајке Југовића*. Општи утисак представе Ђоровић преноси и на лични план, изражавајући наду да он и његова генерација којој је било суђено да поднесу "небројене невоље и искушења не толико овог страшног рата, колико овог подлачког и страшног режима" сада коначно вљда имају "права радовати се дану великог народног васкрса"²³². Послије ове представе Ђоровић више није писао позоришне критике. Чекали су га важнији народни, научни и књижевни послови.

²³¹ Због сумње да је био умијешан у организовање Сарајевског атентата Ђоровић је био осуђен "на велеиздајничком процесу у Бањој Луци на осам година тешке тамнице. На почетку суђења, док се веровало како ће сви оптужени бити махом осуђени на смрт, један босански сељак, такође утамничен у 'Црној кући' на недугу временску казну, будући стар, предложио је да властитом главом замени некога од оптужених младих људи. Објаснио је како би најрадије заменио Ђоровића - 'тако лијепо пјева!'. Ово мишљење делио је и врсни етномузиколог, Владо Милошевић. Сматрао је Ђоровића најбољим певачем севдалинаки" (Ненад Љубинковић, "Владимир Ђоровић - писац историјских синтеза - писац историје српског народа", *Српска проза данас [и] Владимир Ђоровић живот и дјело...*, стр. 178. Ђоровићеве опаске о рђавом пјевању, дакле, очито су биле оправдане!

²³² "Позоришни живот", *Хрватска њива*, 2/1918, 43, 736.

У посебну групу спадају Ђоровићеви радови у којима се књижевношћу не бави непосредно²³³, него је подразумијева као дио једног ширег, општеприхваћеног концепта националног и културног дјеловања. У њима претежно пише о најзначајнијим културним, књижевним и националним институцијама. Први значајнији рад те врсте представља брошура под насловом *Историја Српскога академскога друштва "Зоре"* у Бечу, објављена 1905, чију дјелатност прати у четири развојне фазе од 1863. до 1888. године. У зрело доба свога научног развоја са Св. Стојковићем штампао је *Историју српске књижевне задруге* (1932), а један његов рад односи се на судјеловање Ј. Јовановића Змаја у оснивању ове најзначајније српске књижевне институције (1933). У ову групу спадају и чланци писани поводом двадесетпетогодишњице *Босанске виле* (1912)²³⁴ и десетогодишњице *Просвјете* (1912), као и они у којима се залаже за оснивање централне српске библиотеке у Сарајеву (1911), и сл. Овим поводом треба поменути и рад "Јужна Србија у нашој култури", објављен скупа са радом "Народна музика Јужне Србије" Милоја Милојевића (1928), а ширим питањима националног и културног рада Ђоровић се бави и у више других радова, међу којима се посебно истиче студија

²³³ Књижевна дјелатност Владимира Ђоровића исказује се и његовим преводилачким радом. Прије сопственог превода Ничеовог *Ecce homo* (1918) он је у *Прегледу* 1912. године о превођењу Ничеа водио полемику са Миланом Ђурчином који је превео дјело *Тако је говорио Заратустра*, а његови строги критички захтјеви у преводилачкој области долазе до изражaja и у приказу превода изабраних прозних радова Всеволда Михајловића Гаршина (Загреб, 1920) које је превео Г. М. Петањек.

²³⁴ Прегаоцима који су покренули овај часопис вратио се Ђоровић петнаест година касније у *Српском књижевном гласнику* (1927) у читуљи за њеног дугогодишњег уредника Николе Кашиковића.

"Омладински покрет у Сарајеву шездесетих година XIX века" (1936).

На сами руб заборава до сада су биле потиснуте три књиге публицистике Вл. Ђоровића. Прва, која је изашла под насловом *Црна књига* (1920) и у којој се Ђоровић исцрпно и документовано бави патњама и страдањима Срба Босне и Херцеговине у вријеме Првог свјетског рата, тиче се књижевности у мјери у којој публицистичко дјело може бити или јесте и књижевно. То се односи и на књигу *Наше победе* (1929), која је уживала високо покровитељство краља Александра ("са својеручним уводом Његовог Величанства Краља Александра"), која је заправо нека врста државне историје "наших ратова за ослобођење и уједињење 1912-1918", и у којој се основне мисли и идеје повремено илуструју и примјерима из књижевности. Политичка, културна и књижевна свијест знатно више су испрелете и међусобно условљене у једној публицистичкој књизи објављеној 1924. године која заправо има два наслова: један дио њеног тиража насловљен је као *Велика Србија*, док је други објављен под адекватнијим насловом *Уједињење*. Ради се заправо о књизи у којој се са становишта државне југословенске идеологије прати развојни пут српске националне и државне мисли од почетака у средњем вијеку до ослобођења свих српских крајева и земаља и уједињења у заједничку југословенску државу. Цитирајући или помињући велики број писаца (Гундулић, Д. Обрадовић, Његош, П. Прерадовић, Љ. Ненадовић, Ђ. Јакшић, Б. Радичевић, Змај, А. Шантић, итд.) Ђоровић истовремено показује како је књижевност пратила или предводила српску националну и државну мисао и колико је имала утицаја на њене коначне домете.

